

Összesített fogalomtár

Fogalomtár

- a priori kódolás:** *Tartalomelemzés*nél az adatkódolás olyan formája, ahol a *kódolás* kategóriáit az elemzés előtt, elméleti megfontolásokból kiindulva állítjuk fel. Ld. még *emergens kódolás* (09)
- adatbevitel:** A *kódolással* számszerűsített változók értékeinek összesítése egy adatállományban, általában egy számítógépes *keretfile* (pl. Excel, SPSS) segítségével úgy, hogy minden személynél (általában sorok) minden változó (általában oszlopok) értékét rögzítjük egy mátrixban. (04, 13)
- adatelemzés:** (*adatifeldolgozás*) Az empirikus vizsgálattal gyűjtött adatok szisztematikus vizsgálata és rendszerezése. **Kvalitatív** adatifeldolgozásnál a nem numerikus vizsgálat és értelmezés, **kvantitatív** adatifeldolgozásnál pedig a számszerű adatok feldolgozása történik, statisztikai módszerekkel. **Egy-, két-, és többváltozós elemzéseket** lehet végezni. Ld. még *többváltozós statisztikai elemzések*. (01, 04, 13)
- adatifeldolgozás:** Ld. adatelemzés (01, 04, 13).
- adatgyűjtés:** A tudományos kutatás során egy vagy több változó mérése azzal a céllal, hogy vele kapcsolatosan *leíró, korrelációs* vagy *ok-okozati* viszonyokat tárjunk fel. A két fő adatgyűjtési technikát a *megfigyeléses* módszerek és az *önbeszámolón* alapuló módszerek csoportja adja. Ld. még *mintavétel*. (01, 04)
- adattisztítás** Az *adatbevitel* után az adatállomány egészének számszerű ellenőrzése *változónként* és esetenként, kijavítandó az esetleges tévesztéseket, elütéseket. (13)
- akciókutatás:** Társadalomtudományi kutatás, mely az elkötelezettséget hangsúlyozza. Alapgondolata, hogy a kutatás alanyai egyenrangú résztvevők, és hogy a kutatásnak mindig vizsgált közösség bevonásával, a közösség érdekében kell történnie. Célul tűzi a közösség életének javítása érdekében végzett beavatkozást is. (08)
- alaklélektani nézőpont:** (*Gestaltpszichológia*) Elsősorban az észlelés és a gondolkodás folyamatait vizsgálja, az embert „naiv tudósnak” tarja, aki értelmet keres a körülötte lévő világban, igyekszik a jövőbeli eseményeket bejósolni (vö. *behaviorista nézőpont*). A világban megfigyelhető, az elemi információ túlmutató, az egészséges szerveződés szintjén jelentkező szabályszerűségek hatását vizsgálja a megismerésben. Az eredeti percepció, tanuláselméleti felhasználáson túl, a szociálpszichológiában szélesebb körben is kimutatható ennek a szemlélet a hatása. (01)
- alapozott elmélet:** (*grounded theory*) Olyan elmélet, mely *induktív logikát* követ, az empirikusan gyűjtött adatok elemzéséből indul ki, nem előzetesen megfogalmazott előfeltevésekből. Az adatok elemzésében inkább épít az esetekre, mint a változókra, az eseteket maguk egységében igyekszik megragadni, ugyanakkor azt feltételezi, hogy a változók komplex módon hatnak egymásra. Gyakran használják kvalitatív módszerek esetében, ld még *progresszív fókuszálás, folyamat közbeni analízis*. (08)
- alternatív értelmezések ellenőrzése:** A kvalitatív kutatások *érvényességének* növelésére alkalmazott alapelv, mely arra ösztönzi a kutatót, hogy szisztematikus módon vegyen figyelembe minden lehetséges értelmezést. (09)
- anekdotizmus:** Olyan magyarázat, mely nem szisztematikus elemzésen alapul, a vizsgált eseteket illusztrációként, ötletszerűen használja az elméleti érvelés alátámasztására. A kvalitatív kutatás (ld. *kutatási stratégiák*) megbízhatóságát ássa alá, ha megjelenik. (08)

ártalmak: Mindazok a negatív (akár fizikai, akár pszichés) hatások, amelyek a kísérlet során a résztvevőket érik. Ld. még *minimális ártalom elve*. (07)

attitűd közvetett mérése: Az attitűd mérésének olyan **nem reaktív mérési** módjai, amikor a személy nincs tudatában a mérésnek vagy egyáltalán nem/kevésbé tudja tudatosan befolyásolni azt. Általában a nyílt, megfigyelhető viselkedést vizsgálják ilyenkor, például a *fiziológiai mérés*, a *megfigyeléses technikák*, az *elveszett levél technikája*, vagy a *projektív technikák*. Ld. még *attitűd közvetlen mérése*. (02)

attitűd közvetlen mérése: Az attitűd mérésének olyan **reaktív mérési** módjai, mikor a személy tudatában van a mérésnek, és így *önbeszámoló* alapján válaszol meg bizonyos kérdéseket. Ilyen például az *attitűdskála*, a kérdőív, az *interjú*. Ld. még *attitűd közvetett mérése, önbeszámoló módszerek*. (02)

attitűdskála: Az *attitűd közvetlen mérése*, kérdőíves módszerrel. Az ilyen skálák mindig valamely attitűdtárggyal kapcsolatos értékelő (pozitív és negatív) állításokat tartalmaznak. A válaszoló az egyetértés különböző fokozataiban fejezi ki a viszonyulását. Ld. még *Likert-skála*, *Thurstone-skála*, *Bogardus-skála*, *Guttman-skála*, *szemantikus differenciál skála*. (02, 03, 04)

átvihetőség: (*transferability*) Kvalitatív kutatás esetében használt kifejezés, az eredmények *mintán* túlra történő kiterjesztésére utal. (08)

automatizmusok: Olyan mentális, érzelmi és motivációs folyamatok, amelyeket egy környezeti esemény vált ki a személy akaratától függetlenül. Kutatásuk a szociálpszichológia egyik új és dinamikus fejlődő területe. (06)

beavatkozó, nem beavatkozó kutatás: A kutatási módszerek összehasonlításának az a dimenziója melynek alapja a kutatói kontroll, a vizsgált folyamatba való beavatkozás mértéke. A skála két végpontján az erősen beavatkozó *laborkísérlet*, valamint a beavatkozásmentes *tartalomelemzés* áll. (01, 09)

behaviorista nézőpont: A viselkedést állítja előtérbe a pszichológiai jelenségek közül, vizsgálódását a megfigyelhető inger-válasz viszonyokra korlátozza. Klasszikus formájában elveti a mentális folyamatok vizsgálatát, mint ami másodlagos jelentőséggel bír, és kevésbé tehető objektívvé (vö. *introspekció*, *alaklélektani nézőpont*, *kognitív nézőpont*). (01)

belső elemzés: A *független változó* kísérleti *manipulációjának* kudarcakor alkalmazott eljárás. Ha a manipuláció nem a kívánt mértékben befolyásolta a független változó szintjeit az egyes feltételekben, akkor a résztvevőket utólag, az elemzés céljából újracsoportosítjuk a ténylegesen kiváltott hatás mértéke szerint, és így végezzük el az összehasonlítást. Egyfajta vészmegoldás, mert így elvesz a kísérlet *belső érvényessége*, de együttjárást még ki tudunk mutatni. (06)

beszélgetéselemzés: (*beszédaktuselemzés, diszkurzuselemzés*) Az 1960-as években született konstrukcionista módszertani irányzat, mely a hétköznapi interakciók felépítésének, mintázatainak elemzésével foglalkozik. Hasonló módszerek: **diszkurzuselemzés**, mely azt vizsgálja, hogy hogyan konstruálódik a társas valóság a diskurzusokban, és a **beszédaktuselemzés**, amely a nyelvhasználatra, mint a cselekvés eszközére fókuszál. Ld. még *tartalomelemzés, szociális konstruktivizmus*. (03, 09)

bibliográfia: Egy adott témában fellelhető (tudományos) *publikációk* jegyzéke. Egy a témában születő új tudományos publikáció megírásakor ebből a jegyzékből kerül ki a ténylegesen *felhasznált irodalom*.

Bogardus-skála: (*társadalmi távolság skála*) Bogardus által kifejlesztett **egydimenziós** kumulatív *attitűdskála*, speciálisan a más emberekkel szembeni attitűdöt méri úgy, hogy rákérdez a válaszoló által elfogadott legközelebbi kapcsolat fokára. A lehetséges válaszok általában 7 fokozatban, a legkedvezőtlenebb, „kitiltanám a országból” végponttól a legkedvezőbb, „közeli rokonnak házasság útján” végpontig helyezkednek el. Ld. még *kumulativitás*. (02, 03)

- cáfolhatóság:** (*falszifikáció*) Minden *tudományos elmélettel*, hipotézissel kapcsolatban megfogalmazott elvárás (Karl Popper nevéhez fűződik), hogy kell lennie olyan esetnek, mely elvileg cáfolhatja azt. Az elvileg sem cáfolható elméletek kívül esnek a tudományok körén. Erre példa lehet a pszichoanalízis, de akár a történettudomány és az evolúcióelmélet is. ld. még *pozitivizmus*. (10)
- Cohen-kappa:** A kódolók/megfigyelők közötti egyetértés korrelációs mutatója. Értéke 0 és 1 között mozog, 0,8 feletti érték megfelelő szintűnek nevezhető. (09)
- Cronbach-alfa:** Összegző skálákra kiszámítható *megbízhatósági* mutató, amely a skála belső konzisztenciáját fejezi ki egy 0 és 1 közötti számmal. Ez gyakorlatilag megfelel a skálára végrehajtható összes lehetséges *felezéses eljárással* (split-half) kapott, fél-skálák közti korrelációk átlagának. Értékét 0,70-0,85 között tartjuk elfogadhatónak: alatta nem elég konzisztens a skála, fölötte viszont már redundáns. (03)
- csapdaskála:** Kérdőíves kutatásban olyan skálák, melyek segítenek azonosítani, esetleg korrigálni a *válaszadási torzítást* (pl. MMPI K-skálája). Általában a válaszadói bizonytalanságot, vagy a motiváció hiányát a „nem tudom” válaszok arányával, illetve a különböző tételekre adott válaszok között nagymértékű inkonzisztenciával is nyomon lehet követni. Hasonlóképpen a válaszokból kiderülhet az egyetértésre való hajlam. Külön eljárásokat használhatunk a szociális kíváncsiság ellenőrzésére. (03)
- decentrálás:** A *kulturális összehasonlító pszichológiában* használatos, az *ekvivalencia*-problémák kivédésére alkalmazott technika, melynek lényege egy adott mérőeszköz több kultúrában való párhuzamos kidolgozása. (11)
- deduktív logika:** Bizonyos előfeltevésekből (*axiómákból, premisszákból*) vezeti le az egyedi esetre vonatkozó konklúziót. A **deduktív kutatási stratégiát** (*deduktív elméletalkotás*) követve a *tudományos elméletek* és paradigmák tartalmazzák az általános előfeltevéseket, míg *hipotézisek* formájában jelennek meg az egyes esetekre vonatkozó következményeik. A kutatás empirikus szakaszában az így megfogalmazott hipotézisek ellenőrzése, érvényességük vizsgálata folyik. ld. még *tudományos elmélet, induktív logika, racionalizmus*. (01, 04)
- deduktív stratégia:** (*≈ deduktív logika*) ld. 1. óra (01, 04)
- diszkurzuselemzés:** ld. *beszélgetéselemzés*.
- dokumentumelemzés:** Olyan adatgyűjtési eljárás, melynek alapja kész produktumok vizsgálata. Elemzés tárgya lehet vizuális anyag, írott szöveg vagy rögzített élőbeszéd. ld. még *tartalomelemzés, narratív elemzés, beszélgetéselemzés*. (09)
- ekvivalencia:** (*egyenértékűség*) A *kulturális összehasonlító pszichológia* legfontosabb módszertani kérdése, lényege a különböző kulturális csoportokban kapott eredmények összehasonlíthatósága. Az ~ hiányának okai lehetnek: egy konstrukum definíciója nem azonos a különböző kultúrákban (**konstrukum okozta torzító hatás**), mintabeli eltérések, a mérőeszköz sajátosságai (**módszertani torzító hatás**), a vizsgálati anyag fordításának problémája (**item okozta torzítások**). (11)
- elektromiogram:** (*EMG*) *Fiziológiai mérés*, mely során az izomösszehúzódásokat regisztrálják. Az *attitűd közvetett mérésére* alkalmas módszer. (02)
- Elektronikus Információszolgáltatás:** (*EISZ*) Elektronikus információforrások csomagja, mely nemzeti licenc alapján biztosít hozzáférést a felsőoktatás és tudományos kutatás számára. A legfontosabb részei: a **Web of Science (WoS)**: az ISI (Institute for Scientific Information) bibliográfiai adatbázis csomag és citációs indexszolgáltatása, és a **Science Direct**: az Elsevier tudományos kiadó fulltext és adatbázis szolgáltatása. Fő profilja a természettudományos, műszaki és orvosi folyóiratok nyomtatott és elektronikus formában való terjesztése. (13)

elektronikus könyvtár: Elektronikusan tárolt dokumentumok gyűjtőhelye. Általában szabadon használható, pl. *szakirodalmi források* keresésére. Ilyen például a Magyar Elektronikus Könyvtár. <http://mek.oszk.hu/> (13)

elemzési egység: A vizsgálatok alapegysége, melyekről leíró vagy magyarázó kijelentéseket teszünk. A társadalomtudományi kutatások során az egyének az ~ek (ld. *módszertani individualizmus*), de lehetnek csoportok, szervezetek, társadalmi produktumok is. A legtöbb kutatás esetében az ~ egybeesik a **megfigyelési egységgel**, azonban számos esetben különbözhetnek. (09)

élettörténeti elemzés: Kvalitatív módszer, amely személyes dokumentumok, interjúk elemzése alapján értelmezi a társadalmi jelenségeket, folyamatokat. Ld. még *pszichobiográfia* (09)

előfeszítés: Ld. *előhangolás* (02, 03, 07)

előhangolás: (*előfeszítés*) Az a jelenség, amelynek során egy korábban észlelt inger befolyásolja egy később észlelt inger feldolgozását. Szociálpszichológiai alkalmazásának az a lényege, hogy ha egy ingernek kimutatható ~i hatása van, akkor az több mindenre is bizonyíték lehet, pl. arra, hogy az ingert egyáltalán észleltük (akár tudatküszöb alatt, lásd *automatizmusok*), vagy hogy az inger asszociatív kapcsolatban áll az előhangolt ingerrel. (07)

elővizsgálat: (*előzetes tesztelés, pilot vizsgálat*) A vizsgálati módszer, mérőeszköz kipróbálása egy kisebb mintán, azzal a céllal, hogy az esetleges hibák kiszűrhetőek legyenek. (04)

elvárási torzítások: (*≈ követelményjellemzők*) Olyan hatások, amelyek a vizsgálat eredményét a benne részt vevők elvárásainak függvényében torzítják el. Pl. a válaszokat befolyásolhatják a résztvevők (akár téves) elvárásai arra nézve, hogy miről szól a vizsgálat, mi lenne a kutatás szempontjából "helyes" vagy „elvárt” válasz. (06)

elveszett levél technika: Az *attitűd közvetett mérése* a viselkedésen keresztül, mikor is az attitűdre abból következtetnek, hogy a kutatók által egy adott területen belül látszólag elveszített, az attitűd tárgyának címzett, felbélyegzett levél milyen arányban érkezik meg az állítólagos címzethez. (02)

emergens kódolás: *Tartalomelemzés*nél az adatkódolás olyan formája, ahol a *kódolás* kategóriáit az adatok áttekintése után állítjuk fel. Ld. még *a priori kódolás* (09)

empirizmus: Az emberi megismerésben elsődleges a tapasztalatok (érzékek által közvetített információ) szerepe. Nincsenek velünk született eszmék, a lélek „*tabula rasa*”. A tudományos módszer kiindulópontjának tekinthető, amennyiben radikálisan elszakad a spekulatív filozófiai módszerektől. A tudományos kutatásban az elméletek valósággal való szembesítését hangsúlyozza (vö. *racionalizmus*) és módszereiben kitüntetett szerepe van az induktív következtetésnek (ld. *induktív logika*). (01)

értékelés mint függő változó: Az az eset, amikor a kutató a *függő változót* úgy méri, hogy a résztvevőket valamilyen dolog (személy, csoport, esemény, objektum, stb.) szubjektív értékelésére kéri, többnyire valamilyen skála segítségével. (06)

érvényesség: (*validitás*) A kutatás fontos jellemzője, amelynek biztosítására a kutatónak törekednie kell. A kutatást akkor nevezhetjük érvényesnek, ha a releváns jelenségek oksági összefüggéseit ragadja meg általánosítható módon. Ennek megfelelően beszélünk az ~fajtáiról: a **szerkezeti**, a **belső** és a **külső** ~ről. A **belső** ~ a vizsgálat azon jellemzője, hogy milyen mértékben vonhatunk le belőle következtetéseket a jelenségek okaira nézve. A **kísérleti** módszer fő erénye a magas **belső** ~. A **külső** ~ a kutatás azon jellemzője, hogy eredményeit a személyek, csoportok és helyzetek széles körére általánosítani lehet. A szerkezeti ~ pedig azt jelenti, hogy az **operacionalizáció** valóban a vizsgálni kívánt konstruktumot ragadja meg, és nem más. (03, 05, 08)

érzelmi állapot manipulációja: A társas információfeldolgozás kísérleti kutatásában az érzelmek hatásának vizsgálatára alkalmazott módszer. Lényege, hogy az érzelmi állapotot független változóként kezeljük és valamilyen ráhatással szisztematikusan befolyásoljuk. A befolyásolás kifinomultabb módszerek híján egyelőre jobbra csak a pozitivitás-negativitás dimenzióban történik. Erre a leggyakrabban alkalmazott eszközök: filmbejátszás, érzelmetli emlékek felidéztetése, hamis visszajelzés teljesítménytesztről, hipnózis. (07)

esettanulmány: ld. 09 óra.

esettanulmány: Társadalmi jelenség egy vagy több példájának mélyreható tanulmányozása. Átfogó *kutatási stratégia*, magában foglal több kutatási módszert: *interjú*, kérdőív, *tartalomelemzés*. (08, 09)

etikai alapelvek: A pszichológiai – és tágabb értelemben a társadalomtudományi – kutatás azon alapelvei, amelyek deklarálják a kutató felelősségét a kutatás résztvevői és a társadalom iránt, és rögzítik, hogy a kutatónak milyen etikai szempontokra kell tekintettel lennie a vizsgálat során. Az ~et az egyes országok, társaságok és szervezetek kutatói **etikai kódexekben** foglalják össze, melyek betartásának ellenőrzésére **bizottságokat** tartanak fenn. (07)

étikus–émikus megközelítés: A viselkedés tanulmányozásának eltérő nézőpontjai. Az étikus megközelítés az univerzális viselkedéskategóriákra koncentrálnak, valamint ezek kultúrspecifikus változatainak összehasonlítására. Az émikus ezzel szemben a társadalmak egyediségére helyezi a hangsúlyt, az adott kultúra szemszögéből próbálja elemezni és értelmezni a jelenségeket. Ld. még *kulturális pszichológia*, *kulturális összehasonlító pszichológia* (11)

etnográfiai interjú: A *kvalitatív interjú* olyan formája, melynek előterében egy *kultúra* megismerése, leírása áll, úgy ahogy az adott kultúra tagjai interpretálják. (09)

etnográfiai terepmunka: *Kultúranropológiai* gyökerű, Malinowski által kifejlesztett *adatgyűjtési* folyamat, melynek célja a *kultúra* leírása. Általában a vizsgálati terepen való hosszabb tartózkodást feltételez. Különböző technikákat foglal magában: *dokumentumelemzés*, *megfigyelés*, *interjú*. (09)

etnometodológia: A *szimbolikus interakcionizmus*hoz köthető tudományos módszer abból indul ki, hogy az emberek a hétköznapi interakciók során teremtik meg a társas együttélés szabályait, a viselkedést meghatározó normákat. Az emberek minden helyzetet, annak minden szereplőjét értelmeznek, s ennek az értelmezésnek megfelelően reagálnak. A hétköznapi interakció alapját képező szabályokat, az emberek világtérképét igyekszik feltárni. Módszereire jellemző a jórészt automatikusan zajló folyamatok megszakítása, az implicit szabályok megszegésének és következményeiknek vizsgálata, melyet a *résztvevő megfigyelés* általánosabb keretein belül végeznek. (01, 08)

etnometodológiai interjú: A *kvalitatív interjú* egyik formája, ahol a hangsúly a valóság konstruálásán, értelmezésén van, elsősorban a rutinszerű emberi tevékenységek megértésére irányul. Ld. még *etnometodológia*. (09)

evolúciós kritikai realizmus: Elfogadja, hogy a tudományt, akárcsak a társas kogníciót általában, nem pusztán a „valóságos világ”, hanem a kutatás társas-társadalmi körülményei is meghatározzák. Ám azt vallja, hogy ami szociálisan konstruált, az nem feltétlenül érvénytelen (vizsgálható az érvényessége). A létező világtól teljesen elszakadni nem képesek a társadalmi rendszerek, ám azzal együtt segíthetik a hasznos és helyes tudományos eszmék túlélését. E tudományfelfogás szerint *szociális konstruktivizmus* mondanivalója tehát végső soron összeegyeztethető a tudományos érvényesség kritériumával (ld. *pozitívizmus*). (08)

- evolúciós pszichológia:** A darwini elméleten alapul, a pszichés jelenségek filogenetikus alapját keresi. Abból indul ki, hogy a pszichológiai mechanizmusok a biológiai mechanizmusokhoz hasonlóan a természetes kiválasztódás során, hosszú évmilliók alatt fejlődtek ki. A szociálpszichológia területén legismertebb formája a **szociobiológia**, mely az ember társas viselkedését igyekszik evolúciós szemszögből vizsgálni (vö. **szociáldarwinizmus**). (01)
- faktoranalízis:** A **többszörös statisztikai elemzés** egyik módszere. Adatredukációs eljárás, melynek célja a közvetlenül nem megfigyelhető háttérváltozók, az ún. faktorok meghatározása a változók közti korrelációk alapján. (12)
- fedőtörténet:** A **kísérlet**tel kapcsolatos azon információ, amit a kutató a résztvevőkkel a kísérlet előtt megoszt. Nem feltétlenül fedi a valóságot (a kísérletben megtévesztés is előfordulhat), de fontos, hogy ez utóbbi esetben is hihető, kerék egész legyen, hogy a résztvevők ne gyanakodjanak, és ne a kísérlet céljaival kapcsolatos spekulációik határozzák meg a válaszaikat. (05)
- felezési eljárás:** (*split-half*) Összegző skálákra kiszámítható **megbízhatósági** mutató, mikor a tételek két csoportba osztásával nyert két alskálát korreláltatják egymással. Minél magasabb a korreláció, annál megbízhatóbban mérik ugyanazt a skála itemei. Ld. még **Cronbach-alfa**. (03)
- felhasznált irodalom:** A tudományos **publikáció** konceptuális keretében hivatkozott szakirodalom. Két helyen is jelölni kell: a publikáció szövegében, illetve az írás végén, az **irodalomjegyzékben**, ahol ABC rendbe összegyűjtve megtalálható a ~ak teljes listája. Ld. még **bibliográfia**, **szakirodalmi hivatkozás**. (13)
- feminista paradigmák:** A feminista elméletek általában a társadalmi nemek közötti különbségre összpontosítanak, a nők hátrányos megkülönböztetésére hívják fel a figyelmet a társadalmi együttélés számos területén a nyelvhasználatól egészen a kereseti viszonyok vagy a munkahelyi előléptetések alakulásáig. A női szempontok hangsúlyozásával egy sajátos helyzetben élő kisebbségi csoport felől számos társadalmi szabályt, viselkedési normát kérdőjeleznek meg, melyet más nézőpontok nem kezelnek problémaként. (01)
- fiziológiai mérés:** (*~fiziológiai változók*) A testi folyamatok és azok változásának regisztrálása (pl. **galvános bőrreakció**, **elektromiogram**, szívritmus, légzés) Az **attitűd közvetett mérésére** alkalmas módszer azáltal, hogy az attitűdtárgy által kiváltott érzelmi választ vagy az izgalmi szint emelkedését detektálja. (02, 06)
- fiziológiai változók:** Olyan élettani jelenségek, amelyek tükrözhetik a résztvevőben lezajló pszichológiai folyamatokat, ugyanakkor nem állnak akaratlagos kontroll alatt. Gyakran alkalmazzák őket függő változóként olyankor, amikor ki akarják szűrni az **elvárási torzítások** és a **társas kíváncsiság torzító** hatásait. (06)
- fókuszcsoport:** Kvalitatív kutatási módszer. Meghatározott téma körül szerveződő csoportos (6-12 fő) interjú, melyet **moderátor** vezet. (09)
- folyamat közbeni analízis:** A kvantitatív kutatások könnyen elhatárolható szakaszaival szemben a kvalitatív kutatások esetében az elemzés minden szakaszt áthat, vagyis a kutatás elemzési sémája folytonosan módosulhat, az elemzés eredményének megfelelően, ld még **alapozott elmélet**, **progresszív fókuszálás**, **induktív logika**. (08)
- folyamatorientált kutatás:** A szociálpszichológiai kísérletezés olyan fajtája, amely a vizsgált jelenség mögött lezajló ill. azt előidéző (gyakran kognitív) folyamatokra kíváncsi (ld. még **problémaorientált kutatás**). Ha a folyamat csak közvetetten megragadható, az ilyen kutatásra jellemző a kognitív- és a megítélési feladatok alkalmazása **függő változóként**. (06)
- főhatás:** Egy **független változó**nak egy **függő változó**ra gyakorolt hatása önmagában véve, vagyis minden egyéb független és függő változóval kapcsolatos hatástól (ha vannak) eltekintve. (05)

főkomponens-analízis: *Faktoranalízis* során alkalmazott statisztikai eljárás. A faktorsúlyok becslésének legelterjedtebb módszere

független minták: Olyan alminták, amelyek közül egy személy csak egyben vehet részt. Független mintás változóról beszélünk, ha minden résztvevőhöz a változónak csak egy értéke tartozhat. Olyankor alkalmazzuk, ha az egyik feltételben való részvétel kizárja, hogy az adott személy más feltételben is szerepeljen. Ilyenkor *személyek közötti összehasonlításról* is beszélünk. Ld. még *összetartozó minták*. (05)

független változó: A kísérletnek az a változója, amelyről a *hipotézisben* feltételezzük, hogy oki hatást gyakorol a *függő változóra*. E célból – minden mást állandó szinten tartva (ld. még *véletlenszerű elhelyezés*) – *manipuláció* alkalmazásával szisztematikusan variáljuk a ~ értékét és vizsgáljuk, változik-e függvényében a *függő változó*. (05)

függő és független változók mérési szintjei: Ld. *skálatípus* (03, 07)

függő változó: A kísérletnek az a változója, amelyről a *hipotézisben* feltételezzük, hogy a *független változó* befolyásolja, és ebből a célból a kísérlet során méréssel *operacionalizáljuk*. (05)

galvános bőrreakció: (*GBR*) A bőr elektromos ellenállásának változását mérő módszer. Az *attitűd közvetett mérésére* alkalmas. (02)

gondolatkísérlet: Ld. kísérlet (05)

Guttman-skála: Guttman által kifejlesztett **egydimenziós** kumulatív *attitűdskála*-típus, amely olyan konstruktumok mérésére alkalmas, amelyek értékelése egy dimenziós. Ebben az esetben a skála egyes tételei kumulatívak. Ennek teljesülését *skalogram-analízissel* lehet ellenőrizni. Ld. még *kumulativitás*. (02, 03)

gyakorisági eloszlás: A mérési adatok mindig csoportosított adatok, minden *változó* értékeit különböző *válaszkategóriákban* mérjük (pl. centiméter, darabszám, a fontosság vagy az elfogadás-elutasítás kategóriái). Ha megszámloljuk, hogy egy-egy válaszkategóriára hány válasz esik, és ezeket a számokat (a válaszok gyakoriságát) minden kategóriára megmutatjuk, akkor kapjuk meg a válaszok gyakorisági eloszlását. Nyers számokként, százalékos eloszlásban, illetve grafikusan (pl. oszlopdiagramokban) is ábrázolhatjuk. (01, 13)

hálózatmodellek: Az emberi megismerés olyan modelljei, amelyek szerint a mentális folyamatokat valamilyen hálózatszerű struktúra valósítja meg. Korai változata a szemantikus háló, amelyben a hálózat csomópontjai a reprezentált entitások (fogalmak, sémák, személyek, csoportok, események, tulajdonságok, állapotok, stb.) megfelelői, közöttük pedig asszociatív összeköttetések húzódnak, amelyeken aktiváció terjed (tulajdonképpen a feldolgozási erőfeszítés megfelelője). Az újabb ~ben az egyes csomópontoknak már nincs önálló jelentése, a hálózat egészének aktivitásmintázata reprezentálja a kognitív tartalmat. A megismerés számítógépes modellezésében a 2000-es évek elején ez a vezető elképzelés. (07)

hamis szonda módszer: Az *attitűd közvetlen mérése*, amelyet azzal a céllal fejlesztettek ki, hogy még kényes vagy zavarba ejtő kérdések esetén is a „valódi” attitűdöket lehessen feltárni. A vizsgálati személlyel elhitetik, hogy egy fiziológiai válaszait mérő „szonda” segítségével képesek detektálni, mikor nem mond igazat, és ezért feltételezhető, hogy sokkal inkább tartózkodni fog a tudatos hazugságtól (02)

hatásvizsgálat: Értékelő kutatási módszer (ld. *programértékelés*), mely leggyakrabban a különböző médiumok vagy egyes műsorok jellegzetességeinek társadalomra gyakorolt hatását vizsgálja. (05, 11)

Hawthorne-effektus: Az 1920-as években, Mayo által leírt jelenség, eredetileg azt jelenti, hogy egy üzemben pusztán a megfigyelés hatására nőtt a munkások teljesítménye. Általánosabban: a megfigyelés ténye megváltoztatja a megfigyelt viselkedést. (09)

- hermeneutika:** Görögül: „kutatok, vezetek, magyarázok”, a tudományos megismerés sajátos módszere, melynek eredete a (bibliai, ill. antik görög) szövegértelmezésig vezethető vissza. Ma a megértés általános kritériumaira is vonatkoztatják. A **hermeneutikai módszertan** előfeltevései szerint a valóság nem objektív, hanem értelmezés (*interpretáció*, jelentésadás) útján teremtjük meg, ezért alapvetően kontextuális természetű, az emberi szubjektumhoz kötött. A kutató is kölcsönhatásba kerül vizsgálatának tárgyával, a célja ezért nem lehet az általános (kontextuális meghatározóitól megfosztott), objektív megismerés, hanem az adott szituációba, a cselekvő nézőpontjába való helyezkedés, mely az előzetes megértésen alapul. A pszichológiában a kauzális magyarázatokkal szembe állított **szellemtudományos** nézetek vezérelve. Ld. még *kontextualizmus*, *természettudományos módszertan*, *tudományos paradigma*). (01, 10)
- hierarchikus kategóriák:** A kognitív pszichológia korai, a hálózatelméleteket megelőző elképzelése a reprezentáció szerkezetéről. Eszerint a kognitív tartalmak kisebb kategóriákba vagy sémákba szerveződnek, amelyek kombinálódva tágabb, majd még tágabb sémákat alkotnak, a tudás tehát hasonlóképpen tárolódik az ember fejében, mint a cédulák egy felcímkézett és szekrényekben tárolt katalógusrendszerben. A tárolás módja miatt ezt a felfogást nevezik számítógépes analógiának is. Az 1970-es évektől kezdve fokozatosan kiszorították a *hálózatmodelleket*. (07)
- hipotézis:** Előzetes feltételezés két vagy több *változó* együttjárásáról, s magában foglalhatja az oksági kapcsolatokra vonatkozó feltevéseket is. Fontos, hogy cáfolható, azaz empirikusan ellenőrizhető legyen, és valamilyen – akár új, saját – elméletből vezessük le, vagy legalábbis megindokoljuk, hogy miért várjuk az adott együttjárást, ill. *okszági kapcsolatot*. (01, 05)
- hivatkozási rend:** Tudományos publikációban az idézett *szakirodalmi források* pontos megadásának a tudományterületen elfogadott szabványos formája. (13)
- hólabda módszer:** A *mintavétel* azon módszere, amikor a kutatók a célpopuláció már megkérdezett tagja révén igyekeznek megközelíteni a kutatás további lehetséges résztvevőit. Előnye, hogy egyszerű, és viszonylag nehezen megközelíthető *populációknál* is alkalmazható; hátránya, hogy az így kapott minta nem *reprezentatív*. (04)
- Human Relations Area Files:** (HRAF) 1949-ben a Yale egyetemen létrehozott etnográfiai adatgyűjtemény, valamint az azt gondozó szervezet elnevezése. www.yale.edu/hraf (11)
- humanisztikus nézőpont:** Az önmegvalósításra, a személyiség optimális fejlődésére helyezi a hangsúlyt. Azt keresi az ember lelki működésében, mely túlmutat az állati, biológiai létezésen, s az önkiteljesítést szolgálja (vö. *pszichoanalitikus nézőpont*, *behaviorista nézőpont*) (01)
- Implicit Asszociációs Teszt:** (IAT) Az *attitűd közvetett mérésének* modern módja, mely az **implicit társas kogníció** eredményeként létrejött **implicit attitűdöt** méri. A reakcióidő mérésén alapuló elrendezés mindig egy „attitűdtárgy” (pl. fekete/fehér személy) és a „jó” (pl. szeretet) , illetve az attitűdtárgy és a „rossz” (pl. gonosz) fogalma közötti asszociáció erősségét méri. A két helyzetben adott *reakcióidő* összevetéséből lehet következtetni az attitűdtárggyal kapcsolatos implicit értékelésre. (02)
- index:** A skálához hasonlóan több tételből álló, a személyek közötti különbségek megállapítására alkalmas (legalább ordinális mérési szintű) mérőeszköz. Abban különbözik a skáláktól, hogy a tételek (*indikátorok*), melyek alkotják, egyforma súllyal esnek latba az indexpontszám kiszámításakor. Az **indexpontszám** egy az egyes tételekre adott válaszokból áll, leggyakrabban egyszerű összeadással vagy átlagolással áll elő. (03)
- indikátor:** *Indexek* készítésekor az egyes tételeket, melyekből az indexet készítjük, nevezzük indikátoroknak. (03)

individualizmus–kollektívizmus dimenzió: A *kultúrák* összehasonlításának egyik legfontosabb dimenziója, melynek alapja az egyének egymástól való függetlensége/függése. Individualista az a kultúra, ahol az egyén függetlennek definiálja magát, saját céljai élveznek elsőbbséget, és a cserejellegű társas kapcsolatok dominálnak, kollektívista pedig az, ahol az egyén függ a csoporttól, annak céljai és normái a meghatározóak, és inkább a közösségi jellegű társas kapcsolatok jellemzőek. (11)

induktív logika: A megfigyelt egyes esetekből következtet az általános szabályra. Mivel a legtöbb esetben egy törvényszerűséghez tartozó összes esetet nem tudjuk megfigyelni, ezért az induktív következtetés valószínűségi alapú (pl. ha süt a nap, akkor valószínűleg nem esik az eső). Az **induktív elméletalkotás** (*induktív kutatási stratégia*) az induktív következtetés logikai szabályait felhasználva, az empirikusan megfigyelhető összefüggések alapján jut el jelenség mélyén rejlő általános magyarázatokig. Ld. még *tudományos elmélet, deduktív logika, empirizmus*. (01, 04)

induktív stratégia: ($\approx$ *induktív logika*) ld. 1. óra (01, 04)

interakció: A szociálpszichológiában az emberek közti érintkezés, kutatómódszertanban viszont elsősorban *független változók* $\sim$ t értjük alatta. Akkor mondjuk, hogy két (vagy akár több) független változó között $\sim$ van, amikor a *függő változóra* gyakorolt hatásuk függ a másik független változó szintjétől. (05)

interjú: Az *adatgyűjtés* egyik formája, olyan irányított és strukturált beszélgetés, amelyben egy *kérdező* által feltett, általában szóbeli kérdésekre felel a vizsgálati személy, azaz a kérdezt. Az *attitűd közvetett mérésére* alkalmas módszer. Ld. még *kérdezési módok, kérdezési helyzet*. (02)

interpretáció: A kvalitatív, megértő tudományos kutatások alapvető módszere. A *szimbolikus interakcionizmus* számára az $\sim$ kulcsfogalom, mely nem csupán a tudományos kutatás módszereként jelenik meg, de a hétköznapi interakciókban résztvevő ember sajátja is (ld. *etnometodológia*). Az **interpretatív keretek** (*interpretative frames*) elemzési módszere szintén a szimbolikus interakcionizmusra (Goffman) vezethető vissza. A mai konstruktivista modellek gyakran használt elemzési eszköze, mely nem csupán az interperszonális kommunikáció elemzését teszi lehetővé, de a világ értelmezéséhez, a diszkurzív valóság megteremtéséhez is alapot nyújt. Ld. még *beszélgetéselemzés, szociális konstruktívizmus*. (08)

interpretációs paradoxon: A *kulturális összehasonlító pszichológiai* kutatások eredményeinek sajátos értelmezési nehézsége: a vizsgálatokban kapott pontszámeltéréseket akkor nehezebb értelmezni, ha a különbségek nagyobbak és könnyebben megfigyelhetők. (11)

introspekció: A személy megfigyeli saját lelki működését, az általa átélt érzelmeket, világról alkotott benyomásait, a gondolatait. Klasszikus módszer mely a pszichológiai filozófiai gyökereihez vezet vissza. A tudományos pszichológiára jellemző módszertan kialakításában az $\sim$ től való elhatárolódás jelentős tényező volt (ld. még *behaviorista nézőpont*). A belső lelki folyamatok objektív eszközökkel való megközelítése (pl. attitűdvizsgálatok) ugyanakkor ma is a szociálpszichológia fontos eszköze. (01)

itemelemzés: (*itemanalízis*) Általános eljárás különféle (pl. teljesítmény-, attitűd-) skálák készítésére. Az attitűdskálák közül a *Likert-skála* esetében használt eljárás, melynek során azt vizsgáljuk, hogy az adott tétel mennyire jár együtt a skálán elért összpontszámmal, illetve mennyire különbözteti meg az egyes személyeket, *kritériumcsoportokat*. Ld. még *Cronbach-alfa*. (03)

itemszelekció: Attitűdskála készítésekor alkalmazott eljárás, melynek célja, hogy az előzetesen nagy számban gyűjtött tételek közül kiválasszuk a végleges attitűdskála tételeit, melyek a leginkább alkalmasak az adott attitűd mérésére. Az attitűdskálák egyes típusain különböző elvek alapján szelektálunk, és választjuk ki legmegfelelőbb tételeket. Ld. még *skalogram-analízis, itemelemzés*. (03)

- kérdésformák:** A kérdőívben különféle formája lehet a feltett kérdéseknek. **Zárt kérdés**nél előre megadott válaszkategóriák közül kell választani, míg **nyitott kérdés**nél a kérdező szabadon adja meg a választ. **Objektív kérdés** esetén a válasz tényszerű, egyértelműen eldöntető (pl. havi jövedelem), **szubjektív kérdés** esetén a válaszoló értékelésétől, véleményétől függ (pl. szimpátiakérdés). (03)
- kérdéstípusok:** A kérdőívben funkciójukat tekintve különböző típusú kérdések vannak. A **főkérdések** magára a vizsgált témára fókuszálnak. A **demográfiai kérdések** a válaszolót jellemzik, pl. nem, kor, iskolai végzettség alapján. További **kiegészítő kérdések** is lehetnek még, pl. a bemelegítő, a levezető vagy a kontrollkérdések. (03)
- kérdezési helyzet:** A válaszadást általában is befolyásolja, hogy milyen helyzetben történik. A személyes interjúban felvett kérdőívek esetében fontos szerepe van a **kérdező** magatartásának, ezért általában instruktorok képezik ki őket, illetve alapvető szabályokat fogalmaznak meg számukra (pl. nem lehet válogatni a megkérdezettek közül, vagy nem lehet magyarázni a feltett kérdést). A személyes interjúban felvett kérdőívben gyakran találunk kifejezetten a kérdezőnek szóló, **kérdezői instrukciót** is, mellyel maguk a kutatók igyekeznek irányítani a kérdezési helyzetet. Ld. még **kérdező, kérdezési módok**. (03)
- kérdezési módok:** A kérdőíves kutatásban számos eltérő módja van az adatgyűjtésnek. A **személyes kérdezés** során **kérdezők** keresik fel a válaszadókat és személyes interjú során gyűjtik az adatokat. Hasonlóképpen zajlik az egyre inkább terjedő **telefonos kérdezés**, melyben nem találkozik ugyan személyesen, de szintén kérdezővel van kapcsolatban a kérdező. Az **internet** nyújtotta lehetőségeket kihasználva, megjelent az e-mailben, on-line felületen történő kérdezés is. Emellett a hagyományos **önkitöltős kérdezési mód** is gyakran használt eljárás. Mindegyik kérdezési módnak megvannak a saját előnyei és hátráltatói: a kérdező motiválásában, az elfogadottságban, személytelenségben és a válaszok minőségének kontrollálhatóságában. Ld. még **kérdező, kérdezési helyzet**. (03)
- kérdező:** A személyes adatfelvételkor (pl. **interjú**, kérdőív) az a személy, aki felteszi a kérdéseket, és rögzíti a válaszokat. (03)
- kérdőív instrukciója:** Szöveges útmutató, mely a válaszadót és a **kérdezőt** részletesen informálja és vezeti a kérdéssor kitöltésében. (03)
- keresőprofil:** A **szakirodalmi források** gyűjtésekor megfogalmazott, számítógépes keresésre alkalmas formában összeállított **kulcsszólista**, mely azokat a szakkifejezéseket, neveket tartalmazza, amelyek a keresett téma publikációiban előfordulhatnak. (13)
- keresztábra:** (*kontingenciatábla*) A vizsgálat független és függő változóinak együttes ábrázolása mátrixos formában, ahol a **független változó** által felvett értékek függvényében szerepel(nek) a **függő változó(k)** értékei. (01, 13)
- keretfile:** A számítógépes **adatbevitel** kiindulási pontját képező sablon. A **kódolás** során kapott számadatokkal töltjük fel úgy, hogy minden személynél (általában sorok) minden **változó** (általában oszlopok) értékét rögzítjük. (04, 13)
- kettős vak elrendezés:** Olyan kísérleti elrendezés, amikor maga a kísérletvezető sem tudja, hogy a résztvevők, akikkel dolgozik, melyik kísérleti feltételben vesznek részt. Célja, hogy kiszűrje a kísérletvezető elvárásainak lehetséges torzító hatását. (05)
- khí-négyzet próba:** Két változó közötti kapcsolat vizsgálatára alkalmas eljárás, amely a változók **gyakorisági eloszlásában** meglévő különbségeket mutatja ki. Nullhipotézisként azt tesszük fel, hogy nincsen kapcsolat a két **változó** eloszlása között. Kategorialis (nominális mérési szintű) változókra is alkalmazható, gyakran a **keresztábrán** ábrázolt összefüggésekkel kapcsolatban használatos statisztikai próba. (01)
- kísérlet:** Olyan **kutatási stratégia**, amelyben az egyéb tényezők változatlan szinten tartása mellett a kutató szisztematikusan variálja azon tényezőket (ld. **független változó**), amelyeknek a hatására (ld. **függő változó**) kíváncsi. Különböző fajtái léteznek. A **labor~** olyan kísérlet,

amelyet ellenőrzött körülmények között, „laboratóriumban” (vagy legalábbis egyetemen, kutatóintézetben) végeznek. Előnye, hogy a kutató nagy mértékben kontrollálhatja a változókat és kiszűrheti a zavaró körülményeket (így magas **belső érvényességet** biztosít); hátránya, hogy a mesterséges helyzetből nehéz az élethelyzetek sokaságára általánosítani (így veszélybe kerülhet a **külső érvényesség**). A **terep~** viszont olyan ~, amelyet nem laboratóriumban (egyetemen, kutatóintézetben), hanem természetes körülmények között végeznek, mindazonáltal a független változó(ka)t a kutató manipulálja. Előnye, hogy eredményeiből nagyobb biztonsággal általánosíthatunk (nagyobb a **külső érvényessége**), hátránya, hogy természetes helyzetben nehezebb a manipulációt elvégezni és kizárni az egyéb tényezők torzító hatásait. A **kvázi~** vagy **természetes ~** olyan „~”, amelyben a **független változót** nem a kutató manipulálja, hanem a természetes körülmények ill. maguk a résztvevők. Így nem beszélhetünk „valódi” független változóról, véletlenszerű elhelyezésről, s ezért valódi kísérletről sem, valamint a **belső érvényesség** sem magas. Sokszor mégis ezt a megközelítést kell alkalmazni: olyankor, amikor a független változót nem lehetséges vagy nem volna etikus manipulálni. A **gondolat~** szintén csak idézőjelben nevezhető „~nek”, mivel a kutató nem végzi el a valóságban, hanem csak végiggondolja, és spekuláció segítségével jut el az „eredményekhez” és a következtetésekhez. Bár önmagában nem tekinthető kutatási módszernek, **hipotézisek** generálásában igen hasznos lehet. (05)

kísérleti csoport: *Független minták* esetén az egyazon feltételbe sorolt résztvevők halmaza, akik a *kísérlet* során valamilyen „kezelést” kapnak (információt, hatást, bánásmódot stb.). Ld. még *kontrollcsoport*. (05)

kísérleti feltétel: Egy *független változó* esetén a változó értéke vagy szintje, több független változó esetén azok szintjeinek valamely kombinációja. A ~ek a bennük alkalmazott „kezelés” vagy *manipuláció* tekintetében térnek el egymástól, de másban nem szabad különbözniük. Ha egy résztvevő több feltételben is szerepel, *összetartozó mintákról* vagy személyeken belüli összehasonlításról beszélhetünk, ha viszont minden személy csak egy feltételben szerepel, akkor *független mintás* a vizsgálat. (05)

kísérleti stratégia: Ld. kutatási stratégiák. (01)

kísérletvezető: Az a személy, aki a *kísérletet* vezérli: a résztvevőknek instrukciókat ad, gondoskodik a manipulációról, stb. Nem feltétlenül azonos a kutatóval. Ld. még *beavatott személy, kettős vak elrendezés*. (05)

kivonat: (*absztrakt, összefoglaló*) A *publikáció* rövid (50-150 szavas) összefoglalója, amely tartalmazza a vizsgálati témát, a személyek és módszerek, az eredmények, valamint a fő következtetések leírását. (13)

klaszteranalízis: A *többváltozós statisztikai elemzés* egyik módszere. Dimenziócsökkentő csoportosítás a változókon, úgy, hogy a változók által kifeszített térben az egy klaszterhez tartozók közel legyenek. A vizsgálat célja a vizsgálati személyek csoportosítása a válaszok alapján. (12)

kódolás: A vizsgálatból nyert adataink számszerűsítése, mikor az egyes válaszkategóriákhoz számokat rendelünk. A mérési szintnek megfelelően ezek lehetnek *nominális, ordinális* vagy *intervallum*-típusú változók (ld. *skálátípus*). A **kódutasítás** annak pontos leírása, hogy a változókat hogyan számszerűsítettük. Ld. még *adatbevitel*. (04, 09, 13)

kognitív feladat mint függő változó: Az az eset, amikor a kutató a *függő változót* úgy méri, hogy a résztvevőket valamilyen kognitív teljesítményfeladat (pl. emlékezeti felidézés) elvégzésére kéri, és a feladatban mutatott teljesítmény (helyes válaszok aránya, gyorsaság) adja meg a függő változó értékét. Alkalmazása mögött az az előfeltevés rejlik, hogy a résztvevők motiváltak a minél jobb teljesítményre. Gyakran alkalmazzák kognitív folyamatok vizsgálatára. (06)

- kognitív nézőpont:** A megismerést, a világ belső leképezését, modellezését állítja a kutatások fókuszába. Több hullámban jelentkezik a szociálpszichológiában, míg az **információfeldolgozási paradigma** előtt elsősorban a mentális folyamatok racionális elemzését (ld. egyensúlyelmélet, kognitív disszonancia elmélete) adja, addig utána az információfeldolgozási korlátok és folyamatok (pl. kategorizáció, sémahasználat) következményeit elemzi a legkülönbözőbb tárgykörökben (vö. **behaviorista nézőpont**). (01)
- kognitív szociálpszichológia:** A szociálpszichológián belül ma jelentős kutatási irány, mely **kognitív nézőpontból** közelít a társas élet jelenségeihez. (08)
- kognitív szociológia:** Elsősorban azt vizsgálja, a világról kialakult képünk hogyan válhat a társadalmi valóság megteremtésének eszközévé. A közösen alakított reprezentációban konstruált mindennapi valóság nyújtja ezek szerint a társadalmi ember kognitív és szociális (kommunikatív) biztonságát, és ez adja a társadalmi intézmények igazolhatóságát, magától értetődőségét (legitimitásukat) is. (08)
- komprehenzív adatkezelés:** A kvalitatív kutatások **érvényességének** növelésére alkalmazott elv, mely szerint az elemzésből egyetlen adat sem maradhat ki. Segítségével a kutatók azt a klasszikus hibát szeretnék elkerülni, hogy csak az elképzelésüknek megfelelő példákat veszik figyelembe. Az eljárás magában foglalja a **deviánseset-analízist**, vagyis külön figyelmet szentelnek a nehezen magyarázható, elméletbe nem illő eseteknek. (08, 09)
- konceptuális változó:** Fogalmilag meghatározott **változó**, vagyis definíciójához nem kapcsolódik a manipuláció vagy a mérés konkrét módja (ezek akár többfélék is lehetnek). (05)
- konceptualizáció:** A **kutatási terv** egyik első lépése, melynek során a kutató kijelöli az általa vizsgált jelenségeket, főként azáltal, hogy pontosan meghatározza az általa használt fogalmakat. A felhasznált fogalmak általában rendszert alkotnak, egy egységes elméleti keretben (ld. **tudományos elmélet**) alakul ki egy adott kulcsfogalom jelentése. Bár a kutatás során a felhasznált fogalmak jelentése folyamatosan változhat, kikristályosodhat, a kutatás elején igyekeznek a kutatók nagy vonalakban tisztázni a felhasználandó fogalmi eszközöket. (01, 05)
- konfliktus-paradigma:** A társadalmi konfliktusokra helyezi a hangsúlyt, mely az érdekek ellentétén alapul és a hatalom megszerzésével van kapcsolatban. A társadalomban meglévő makroszintű konfliktusok (pl. a különböző társadalmi osztályok egymással szemben álló érdekei), illetve közvetlen interakcióban is megjelenő mikroszintű konfliktusok (pl. a játékelméleti dilemmák) magyarázzák ezek szerint, hogyan alakul különböző társadalmi rétegek, csoportok viszonya. (01)
- konnotatív jelentés:** A szavak jelentését árnyaló, az **érték-erő-aktivitás faktorokon** elhelyezkedő szubjektív értékelő jelentések, melyek a **szemantikus differenciál skálával** mérhetőek. (04)
- konstrukcionizmus:** ld. szociális ~ 10. óra. (08, 10)
- kontrollcsoport:** A résztvevők olyan csoportja, amely valamelyik **független változó** szempontjából nem részesül „kezelésben” vagy semleges „kezelést” kap – a cél a **kísérleti csoportokkal** való összehasonlítás. (05)
- korrelációs kutatás:** Olyan **kutatási stratégia**, amely csupán a **változók** közötti együttjárásokat vizsgálja, de az **ok-sági kapcsolatokat** nem – többnyire azért, mert a változók szisztematikus manipulációja gyakorlati vagy etikai okokból nem lehetséges. (05)
- korrelációs stratégia:** ld. kutatási stratégiák. (01)
- korrelációszámítás:** Két (legalább ordinális mérési szintű) változó közötti kapcsolat jellemzése, melynek mértéke 0 és 1 közötti, iránya pozitív vagy negatív lehet. A korrelációs elemzés nem alkalmas ok-okozati összefüggések ellenőrzésére. (01)

- középtérték:** Az egy adott *változón* mért adatokat sokféleképpen jellemezhetjük, így a *gyakorisági eloszláson* kívül a különböző *~ekkel* is, melyek a mért esetek tipikus értékét fogalmazzák meg egy sajátos szempontból. A **módusz** a gyakorisági eloszlás „csúcspontja” a változónak az az értéke (*válaszkategóriája*), melyet a legtöbb esetben mértünk. Legalább ordinális mérési szintű (ld. *skálatípus*) változó esetén számíthatjuk a **mediánt**, mely értéknél kisebb és nagyobb értékek egyenlő számban fordulnak elő a mintában. Folytonos (legalább intervallum szintű) változó esetén használható az **átlag**, melyet úgy kapunk meg, hogy az összes mért értéket elosztjuk a mérések számával. (01, 13)
- közvetítő magyarázat:** (≈közvetítő hipotézis) Ha egy megfogalmazott összefüggésben az okot jelentő *független változók* és a következményt jelentő *függő változók* között feltételezünk egy *közvetítő változót* is. Ez maga is függ a független változótól, s hat a függő változóra, ezáltal közvetíti az előbbinek hatását az utóbbira. A közvetítő magyarázatok között jelentős különbségek lehetnek aszerint, hogy milyen közvetítő változót tételeznek fenn ugyanazon független és függő változó között (pl. Festinger-Carlsmith kiváltott engedelmesség kísérletének eredményeit ők maguk a kognitív disszonancia elméletével, Bem az önpercepció elméletével, Tedeschi a benyomáskeltéssel magyarázta). (10)
- közvetítő változó:** (*mediátorváltozó*) Olyan közbülső változó, amely az oksági láncolatban két másik változó között helyezkedik el, s így közvetíti közöttük az oksági kapcsolatot: az $A \rightarrow B \rightarrow C$ sémában pl. A nem (feltétlenül) hat közvetlenül C-re, viszont hat rá B-n keresztül. (03, 05)
- kritériumcsoport:** A *sztenderdizálás*nál az a csoport, amelyre vonatkoztatva a sztenderd értékek meghatározásra kerülnek. (03)
- kritérium-orientált érvényesség:** A skála *érvényesség*ének ellenőrzésére összevetik (pl. korrelációs számítással) a tesztpontszámot egy külső kritériummal, pl. egy már bizonyítottan jól működő másik teszt eredményeivel. (03)
- kultúra:** A latin 'colore' szóból származik, jelentései: lakik, művel, védelmez, vallásos tiszteletben részesít. „Komplex rendszer, amely magában foglalja a tudást, hitet, a művészeteket, az erkölcsöt, a jogot, a szokásokat és minden más képességet és viselkedésmódot, amit az egyén a társadalom tagjaként sajátít el.” (Tylor) (11)
- kulturális összehasonlító pszichológia:** Az egyéni pszichológiai mechanizmusok kulturális hasonlóságaival és különbségeivel foglalkozó megközelítés. Ld. még *kulturális pszichológia* (04, 11)
- kulturális pszichológia:** A kultúra vizsgálatának olyan pszichológiai megközelítése, mely szerint minden jelenség egyedi, jelentését specifikus környezetétől kapja és csak abban tanulmányozható. Nincs egységes elméleti kerete vagy módszertana, inkább sokféle megközelítés laza halmazaként fogható fel. Ld. még *kulturális összehasonlító pszichológia* (08, 11)
- kulturális relativizmus:** Elmélet, amely szerint az egyes kultúrák specifikus, egyedülálló kifejeződései az őket hordozó társadalmi csoportoknak, ezért önmagukban magyarázandók és egyetemes értékrendbe nem illeszthetők. Célja az egyes kultúrák belülről, saját szokásaik, saját fogalmaik alapján való megértése. Ld. még *kulturális pszichológia* (11)
- kultúrantropológiai kutatás:** A *kultúrák* kutatásának sajátos formája, mely kiindulópontjaiban közös a szociálpszichológiával, amennyiben közös klasszikus forrásokból Wundt néplélektanából, Bartlett korai kutatásaiból, a nemzetkarakterológiai elemzésekből is merít. Az elméleti igényű kutatások, illetve a gyakran egzotikus kultúrák leírása, szabályaiknak dokumentálása egyaránt jellemzi a *~i* kutatásokat. A *részvevő megfigyelés* módszerét alkalmazza általában és a kérdésfeltevéseiben közel áll a *kulturális pszichológia* ill. a *kulturális összehasonlítás* nézőpontjához, melyek a pszichológián belül újonnan felmerülő kutatási irányok. (08)

kumulatív érvényesség: A kvalitatív kutatások *érvényességének* növelésére alkalmazott eljárás, melynek során a kutatás eredményeit összevetjük a szakirodalomban fellelhető eredményekkel. (09)

kumulativitás: Ha egy skála itemei egydimenziós fokozaton, hierarchikusan rendeződnek el; akkor ebből következően egy item elfogadása az alatta lévő – azaz kevésbé pozitív - itemek elfogadását is feltételezi. Ennek teljesülését *skalogram-analízissel* lehet ellenőrizni. Ld. még *Bogardus-skála, Guttman-skála*. (02)

kutatás két szakasza: A módszertan kurzusok általában a kutatás *hipotézistesztelő, a posteriori* szakaszával foglalkoznak. A logikai empirista hagyományban (ld. *pozitivizmus*) a levezetett, végső formában megfogalmazott hipotézisek tesztelése folyik ebben a szakaszban. Ezzel szemben a *perspektivizmus* felhívja a figyelmet arra, hogy a *hipotézisállítást a priori* kutatási szakasza legalább annyira fontos, és többé-kevésbé formalizálható (nem pusztán a kreativitáson alapul). Ráadásul a két szakasz nem válik el egymástól élesen. Az empirikus ellenőrzés ahelyett, hogy pálcát törne a *hipotézis* felett, általában új kérdéseket generálva tovább viszi a kutatási folyamatot. Ld. még *tudománypszichológia, tudás „szükségszerű” torzításai, perspektivizmus*. (10)

kutatási program: A *kísérletek* és más empirikus eljárások valamint az elméleti következtetések és *hipotézisek* olyan összefüggő együttese, mely szisztematikusan tárja fel a vizsgált jelenség különböző aspektusait, a releváns kontextusokat. A perspektivista ~ban (ld. *perspektivizmus*) többek között a változók jelentését, a közöttük lévő összefüggések különböző formáit tárják fel, az összefüggések feltételezhető határait vizsgálják, egy adott hipotézist többféle elmélettel összefüggésbe hoznak, a közvetítő és *interakciós* hipotézisek szerepét igyekeznek kimutatni. (10)

kutatási stratégiák: A kutatás során felhasznált módszerekkel kapcsolatos átfogó elképzelés, mely a tudományos *módszertanra* épül. A *leíró kutatási stratégia* célja, hogy a vizsgált jelenséget alaposabban megismerjük, feltárjuk a rejtett összefüggéseket. A *korrelációs stratégia* alapvetően két (vagy több) változó közötti kapcsolat erejének és irányának felmérését célozza. A *kísérleti stratégia* a jelenségek közötti ok-okozati kapcsolatokat igyekszik feltárni. Meg szokás különböztetni *kvalitatív* és *kvantitatív kutatási stratégiákat*. Az előbbieket általában nem a számszerűsíthető jellemzés, hanem a jelentés feltárása, az összefüggések megfogalmazása (ld. *hermeneutika, alapozott elmélet, folyamat közbeni analízis*). Az utóbbiak célja a mérhetővé tett jelenségek közötti kapcsolat keresése, statisztikai módszerek alkalmazásával. Ld. még *természettudományos módszertan*. (01, 05, 10)

kutatási terv: (*research design, kutatási elrendezés*) A konkrét kutatási cél és eszközök kutatásról kutatásra változhatnak ugyan, vannak azonban minden kutatásban előkerülő lépések, megkülönböztethető szakaszok, amelyeket előre meg lehet tervezni, kitöltve azokat sajátos tartalommal. A kutatási terv a kutatás célját, az ennek elérésére választott *kutatási stratégiá(ka)t* és a megvalósítás lépéseit tartalmazó terv, mely kitér a *kutatási téma* meghatározására, a *konceptualizációra*, az *operacionalizációra*, az *adatgyűjtés* módjára és az *adatelemzésre* is. Egy adott kutatási cél különböző kutatási tervek segítségével is elérhető, ezért egy terv a kutatói döntések megalapozásának és dokumentálásának eszköze a vizsgálandó jelenség meghatározásától (pl. mi az előítélet?) a választott statisztikai módszerekig, a konceptualizációtól az adatelemzésig. (01, 04)

kvalitatív interjú: Kvalitatív módszer. A kvantitatív jellegű, standardizált interjúval szemben a kvalitatív interjú kötetlenebb, strukturálatlanabb, előzetes kérdések helyett a hangsúly a válaszolón, a közös jelentésalkotási folyamaton van. Formái: *mélyinterjú, narratív interjú, etnográfiai interjú, etnometodológiai interjú, tematikus interjú*. (09)

kvalitatív stratégia: Ld. kutatási stratégiák. (01)

- latens tartalom/kódolás** *Tartalomelemzés*nél az adott szöveg rejtett tartalma. *Kódolás*akor nagyobb szövegrészek mögöttes, mélyen meghúzódó jelentését próbálják megragadni. Ld. *manifeszt tartalom/kódolás* (09)
- latin négyzet elrendezés:** Olyan elrendezés, amikor két, egymástól független tényezőt a *kísérlet*ben azért kombinálnak az összes lehetséges módon, hogy az egyik potenciális hatását kiszűrjék, s az eredmény tisztán a másik tényezőnek (*független változó*nak) tulajdonítható. (05)
- lefedési hiba:** Az a *mintavétel* során fellépő hiba, amikor a *populáció* bizonyos tagjainak nincsen esélyük a mintába kerülésre, így a választott minta nem fed le tökéletesen a vizsgálni kívánt populációt. (04)
- leíró kutatás:** Olyan kutatás, amely nem együttjárásokat és *okági kapcsolat*okat vizsgál, hanem egy-egy jelenség létezésére és előfordulásának gyakoriságára kíváncsi. (05)
- leíró statisztika:** A statisztikai *adattfeldolgozás* és adatbemutató része, mikor eloszlások, *keresztábrák* és ábrák segítségével jellemezzük a kutatási mintát vagy a kapott eredményeket egy *változó* alapján. Ld. még *statisztikai összefüggés-elemzés* (13)
- leltár:** (*inventory*) Személyes érdeklődést, attitűdöt vagy viselkedést leíró *értékelő skála*, kérdések vagy állítások sorozata, amelyekkel kapcsolatosan a vizsgálati személy úgy válaszol, hogy kifejezi egyetértését/egyet nem értését. (04)
- lezáró beszélgetés:** (*debriefing*) A *kísérlet* végén a kutató és a résztvevők közt lezajló interakció, melynek során a kutató gondoskodik róla, hogy a résztvevők egészségesen és jó érzésekkel távozzanak. Megbizonyosodik róla, hogy működött-e a *fedőtörténet*, s amennyiben alkalmazott megtévesztést, feltárja a kísérlet valódi célját és a megtévesztés hatékonyságát is ellenőrzi. A ~ jó alkalom arra is, hogy mind a résztvevők, mind a kutató tanuljanak a kísérletből: a résztvevők ön- és emberismerettel gazdagodhatnak, a kutató pedig megtudhat olyan dolgokat a kísérletről, amelyek csak a résztvevők szemével látszanak (mivel nem tud „naiv” személyként részt venni a saját kísérletében). (07)
- Likert-skála:** Likert által kifejlesztett *egydimenziós összegző attitűdskála*, ahol a válaszolók egy tárgyra, személyre vagy szituációra vonatkozóan az egyetértés/egyet nem értés fokozatait fejezik ki különböző állítások segítségével. (02, 03)
- manifeszt tartalom/kódolás:** *Tartalomelemzés*nél az adott szöveg nyilvánvaló, felszíni tartalma. Leggyakrabban a témával összefüggő szavak, kifejezések számlálását jelenti. Ld. még *latens tartalom/kódolás* (09)
- manipuláció ellenőrzése:** Olyan mérés, amelynek célja, hogy meggyőződjünk arról, sikerült-e a *manipulációval* előállítani a *független változó* kívánt szintjeit.
- manipuláció:** A *kísérlet* során a *független változó(k)* szisztematikus befolyásolására alkalmazott eljárás. Az alkalmazott módszer szerint két típusa létezik, az *instrukció~* és az *esemény~*. Az előbbi esetben az instrukció variálásával befolyásoljuk a független változót, az utóbbiban valamilyen megrendezett eseménnyel váltjuk ki a hatást. Ennek különleges fajtája a *balesetszerű ~*, amikor látszólag véletlenül, a *kísérletvezető* szándékától függetlenül következik be a ~t megvalósító esemény. A független változó elrejtésére, vagyis az *elvárási torzítások* kiküszöbölésére alkalmazzák. Ld. még *kísérleti forgatókönyv*, *beavatott személy*, *megtévesztés*. (06)
- másodelemzés:** Egy kutatás adatainak újbóli felhasználása, mikor egy újabb kérdésfelvetésnek megfelelően a kapott adatokat másként dolgozzák fel, új számításokat végezve. (03)
- megbízhatóság:** (*reliabilitás*) A vizsgálati módszer vagy mérőeszköz azon tulajdonsága, hogy az operacionalizált konstruktumot pontosan méri, illetve manipulálja. Fajtái a *belső* és az *időbeli konzisztencia*. Előbbi a több elemből (pl. tételből) álló mérőeszközök azon tulajdonsága, hogy egyes elemeik ugyanazt a konstruktumot mérik, utóbbi pedig azt jelenti, hogy az adott mérőeszköz mentén ugyanazok a személyek különböző időpontokban

ugyanolyan relatív pozícióba kerülnek a mintában (vagyis a két eredmény között erős pozitív korreláció van). A ~ előfeltétele az **érvényesség**nek, hiszen ha a mérés nem pontos, akkor arról sem mondhatunk sokat, hogy mit mértünk. ~ ugyanakkor létezhet érvényesség nélkül is, amennyiben az eszköz pontosan mér, de nem a kívánt konstruktumot méri. (03, 05)

megbízhatósági szint: 1. A kapott eredmények azon jellemzője, hogy mennyire köszönhetők a véletlennek (ld. **szignifikanciaszint**). 2. Más értelemben a kapott átlagok körül lehetséges véletlenszerű ingadozás. (01, 04)

megfigyelés: A megfigyelés egyrészt a legalapvetőbb **adatgyűjtési** mód, mely a cselekvés, beszéd, teljesítmény, viselkedés stb. közvetlen észlelésen alapul, másrészt önálló kutatási módszer, melynek meghatározó sajátossága, hogy a jelenségeket saját természetes közegében vizsgálja. Ld. még **résztevő megfigyelés**. (01, 09)

megítélési feladat mint függő változó: Az az eset, amikor a kutató a **függő változót** úgy méri, hogy a résztvevőt valamilyen dolog (személy, csoport, esemény, objektum, stb.) valamilyen tulajdonságának megítélésére kéri, többnyire valamilyen skála segítségével. (06)

megevesztés: A **kísérlet** során alkalmazott eljárás, amelynek során a résztvevőt a kísérletvezető hamisan tájékoztatja, illetve félrevezeti a kísérlet valamely fontos vonatkozását illetően. Bár a ~ szükségképpen etikai aggályokat vet fel, számos esetben megkerülhetetlen az alkalmazása, mivel a résztvevők válaszait torzítaná, ha ismernék a kísérlet célját. (05)

mélyinterjú: A **kvalitatív interjú** tradicionális formája, gyakran érint „mély”, személyes területeket, elsősorban az intimszférával, identitással kapcsolatos kérdésekre helyezi a hangsúlyt. (09)

minimális ártalom elve: A kutatás azon **etikai alapelve**, hogy a kutatónak a lehető legkisebbre kell korlátoznia a résztvevők által a kutatás során elszenvedett **ártalmakat**. Pszichológiai vizsgálatokban beszélhetünk fizikai (pl. kellemetlen vagy fájdalmas inger) vagy mentális ártalmakról (pl. unalom, stressz, szorongás, önértékelést veszélyeztető mozzanatok). (07)

minta: A kutatás által megcélzott alapsokaságból (**populáció**) valamilyen meghatározott módszerrel (ld. **mintavétel**) merített emberhalmaz, amelynek tagjai a vizsgálatban részt vesznek. (04)

mintavétel: Az az eljárás, amellyel a kutató kiválasztja, hogy a kutatás szempontjából releváns alapsokaság (**populáció**) konkrétan mely tagjait fogja vizsgálni. Fontos szempont a **minta** reprezentativitása illetve az, hogy egyáltalán milyen vonatkozásban legyen reprezentatív a minta, valamint – gyakran az előbbinek ellentmondó szempont – a minta elérhetősége, vagyis hogy a kutató ésszerű idő- és költségkereteken belül a megfelelő számú emberhez (csoporthoz, eseményhez) jusson el. A ~re számos különböző módszer létezik (pl. részben a fenti különböző szempontok miatt, részben pedig azért, mert különböző populációknál a ~ különböző módjai lehetnek optimálisak (pl. **egyszerű-csoportos véletlen, elméleti-szakértői, kényelmi, kvótás, rétegzett véletlen, szisztematikus véletlen**) más módszer lehet jó, ha az otthoni internethasználók populációjából, más, ha a futballszurkolók közül és megint más, ha az ország teljes népességéből akarunk mintát venni). (04)

mintavételi alapegység: A **mintavétel** alapját képező egység. Lehet: személy, kultúra, csoport, intézmény, esemény, szöveg, stb. (04)

moderátor: A **fókuszcsoport** vezetője, legfőbb szerepe az interakció facilitálása, a vita mederben tartása, pozitív légkör megteremtése. (09)

- módszerek, stratégiák integrációja:** (*≈metodológiai pluralizmus*) Olyan kutatási stratégia, mely több tudományos módszer alkalmazására épül egy adott kutatáson belül (akár egyidejűleg, akár a kutatás különböző fázisaiban). Eszerint nincsenek kitüntetett eljárások, melyekhez a jelenség vizsgálatában ragaszkodni kell. A több módszer alkalmazásának hasznosságát hirdeti, melyek különböző oldalait világíthatják meg a vizsgált jelenségnek. Azt tartja, hogy a párhuzamosan felhasznált különböző eljárások (pl. *interjú*, kérdőív) egymás kontrollját is képezik, így megalapozottabb következtetésre vezetnek, ld. még *trianguláció*. (01, 08, 10)
- módszertan:** (*metodológia*) A tudományos kutatás eszközeire, mikéntjére vonatkozó nézetek rendszere, mely meghatározott *tudományelméleti* kiindulópontokra épül. Egy adott tudományos módszertanon belül többféle speciális **módszert** (*metodikát*) találhatunk, amik egy jelenség vizsgálatára vonatkozó bevett speciális eljárásokat (pl. *attitűdskála*-típusok) rögzítenek. (01)
- módszertani indeterminizmus:** Egyes szociálpszichológiai elméletek (pl. szociális reprezentáció elmélete) által hirdetett álláspont, mely kifejezetten bátorítja, hogy különböző módszerekkel vizsgálják az elméletből fakadó következtetéseket. Ennek ellentéte, ha egy elmélet vizsgálatához speciális eljárások kapcsolódnak (pl. szociális identitás elmélete és minimális csoport paradigma) (08)
- módszertani individualizmus:** Az az alapelv, mely szerint a társadalmi jelenségekre csak az egyéni jellemzők figyelembevételével és tanulmányozásával adható tudományos magyarázat (08, 11)
- multidimenzionális skálázás:** (*MDS*) A *többváltozós statisztikai elemzések* egyik módszere. Olyan eljárás, melynek segítségével észlelt hasonlóságokból, illetve különbségekből bizonyos adott típusú geometriai reprezentációkat lehet létrehozni. (12)
- műtermék:** Olyan tényező, melyet a vizsgálat tervezésekor nem vett figyelembe a kutató, ám mégis szisztematikus hatással van a mért válaszokra. Másként fogalmazva, a mérés során fellépő, szisztematikus hibát okozó hatásokat nevezzük így. (03)
- narratív elemzés:** Szövegelemzési forma, mely a narratívumok (történetek) jellemzőit, struktúráját, működésmódját tárja fel, valamint azt, hogy az emberek mire és hogyan használják ezeket a narratívumokat. (08)
- narratív interjú:** A *kvalitatív interjú* egy formája, melynek tárgy valamilyen személyes vonatkozású elbeszélés, pl. a megkérdezett személy élettörténete, életének kiemelt eseményei. (09)
- nemverbális kommunikáció:** A kommunikáció azon formája, amely nem szavak segítségével történik. Szociálpszichológiai kísérletekben alkalmazható *független* és *függő változó*ként is. Utóbbi esetben gyakran azért szerepel, mert kevésbé áll akaratlagos irányítás alatt, így a verbális válasznál mentesebb a torzításoktól. (06)
- nomotetikus és idiografikus tudás:** A világról és a vizsgált jelenségről kialakult tudás eltérő szerveződési módjai. A **nomotetikus tudás** a vizsgált jelenségeket univerzális törvényszerűségekkel magyarázza, ezek összefüggésében vizsgálja (ld. *pozitivizmus*). Az **idiografikus tudás** a vizsgált jelenséget egyediségében vizsgálja, nem törekszik összehasonlításra, általánosításra (ld. *esettanulmány*, *élettörténeti elemzés*). (03, 10)
- objektívizmus:** (*≈naturalizmus*) A kutatási folyamat egyik általános megközelítése, mely a valóság megismerésére helyezi a hangsúlyt. Ehhez közel álló módszertani irányzat a **naturalizmus**, melynek célja a kultúra „sűrű” leírása, a megfigyelt valóság hű visszaadása, a lehető legkevesebb elméleti előfeltevéssel. Elsődleges módszere az *etnográfiai interjú* és *megfigyelés*. Ld. még *szociális konstruktívizmus* (08)

okási kapcsolat: A *változók* között feltételezett összefüggés, amelyben az egyik változó szintjének változásai befolyásolják a másik változó szintjének változásait. Az okság lehet akár kölcsönös is, amennyiben a vizsgált változók egy visszacsatolós rendszer részei. **Valódi okság**ról akkor beszélünk, ha az ok nemcsak tapasztalatilag jár együtt az okozattal és nemcsak időben előzi meg azt, hanem kizárható az is, hogy harmadik változó volna felelős az együttjárásért. (05)

online katalógus: (*Online Public Access Catalogue, OPAC*) A könyvtári állományok katalógusainak elektronikus változata, mely online elérhető és kereshető. Ilyen például a HUNOPAC. <http://www.mek.iif.hu/porta/virtual/magyar/opac.htm> (13)

operacionális változó: Az *operacionalizáció* eredményeképpen a *konceptuális változóból* kapott, műveleti szinten is meghatározott változó, amelynek definíciójához a *manipuláció*, illetve a mérés konkrét módja is hozzátartozik. (05)

operacionalizáció: A *hipotézis*ben szereplő vizsgált változók műveleti definíciója, vagyis annak a konkrét meghatározása, hogy a fogalmilag már definiált változók szintjeit milyen módon fogjuk manipulálni, illetve mérni a vizsgálatban. (05)

önbeszámolás módszerek: A tudományos *adatgyűjtés* olyan technikái, mikor a vizsgálati személy vélekedéseire, attitűdjeire, viselkedésére, stb. vonatkozó kérdéseket közvetlenül neki teszik fel. (01, 02)

őshonos/helyi pszichológia: (*indigenous*) Olyan pszichológiai megközelítés, mely a sajátos, helyi pszichológiai jelenségekre koncentrálna, az adott kultúrából származó kutatók segítségével. A kutatás célja mindig a helyi alkalmazás és hasznosítás. Ld. még *kulturális pszichológia*. (11)

összetartozó minták: Olyan alminták, amelyek közül egy személy többen is részt vehet. Összetartozó mintás változóról beszélünk, ha minden résztvevőhöz a változónak több értéke is tartozhat, vagyis ha a személy több feltételben is szerepelhet. Olyankor alkalmazzuk, ha az egyik feltételben való részvétel nem zárja ki, hogy az adott személy más feltételben is szerepeljen. Ilyenkor ezért *személyeken belüli összehasonlításról* beszélünk. Előnye, hogy a kísérletet így kevesebb résztvevővel is elvégezhetjük. Ld. még *független minták*. (05)

paradigma (tudományos): A tudományos kutatás általános értelmezési keretét jelenti. Az elméletalkotást (ld. *tudományos elmélet*) megelőző előfeltevéseket (pl. az emberi viselkedés alapja az inger-válasz kapcsolat) foglalja össze, a megismerendő világról és a tudományos megismerés módjáról is tartalmaz általában sajátos álláspontot (ld. *természettudományos*, ill. *hermeneutikai módszertan* megkülönböztetése). A tudományos paradigmák átívelhetnek egyes tudományterületeken, ugyanakkor idővel változhatnak is. Ezt a változást ragadja meg a tudományos forradalom kifejezése (Kuhn), mely a paradigmaváltásra utal. (01)

párhuzamos feldolgozás: A *hálózatmodellek* legújabb változatai által feltételezett mentális működésmód, amelynek során az ember (vagy állat) a beérkező ingereket nem egymás után, hanem egyszerre dolgozza fel, illetve bizonyos mentális műveleteket is képes egyszerre végezni. Az 1980-as évek végétől egyre népszerűbb magyarázó modell a kognitív pszichológiában, mivel mechanizmusa a korábbi modellekénél jobban hasonlít az idegrendszer működésére, s mivel magyaráz olyan komplex, de nagyon gyorsan végbemenő mentális jelenségeket, amelyekre a korábbi hierarchikus kategorizációs modellek nehezen voltak alkalmazhatóak. (07)

perspektivizmus: ld. 10. óra.

- perspektivizmus:** Minden tudás, így minden *tudományos elmélet* hamis, és ugyanakkor igaz is bizonyos körülmények között. Ebből a kiindulópontból is lehet azonban érvényes kutatásokat végezni, a kísérleti módszertant nem elvetve, hanem kísérleti programok formájában továbbfejlesztve. A tudományos kutatás célja itt nem az univerzálisan érvényes következtetések levonása (a *hipotézis* igazolása ill. cáfolata formájában), hanem a hipotézisek által megfogalmazott összefüggések releváns kontextusainak minél teljesebb feltárása. Ld. még *tudás „szükségszerű” torzításai, tudománypszichológia, kutatási program, kutatás két szakasza.* (08, 10)
- plagizálás:** Mások *publikációit*, annak részleteit vagy mások gondolatait idézni a sajátként feltüntetve, vagy szabályos *szakirodalmi hivatkozás* nélkül. (13)
- populáció:** (*alapsokaság*) Azon személyek, csoportok, helyzetek vagy események összessége, amelyekre nézve a kutató elméletet fogalmazott meg, és amelyekről következtetéseket akar levonni, s amelyek ugyanakkor túlságosan nagyszámúak ahhoz, hogy mind vizsgálható legyen. Ezért csak egy kisebb *mintát* vizsgál belőlük, amelyet a *mintavétel* során gondosan, előre meghatározott szempontok szerint választ ki. (04)
- pozitivizmus:** A létezés végső (metafizikai) kérdései helyett a tapasztalati úton ellenőrizhető kérdések körét vizsgálja. Nem abszolút tudásra törekszik, hanem a közvetlenül adott jelenségekre és a szükségszerű összefüggésekre figyel. A **pozitivist-empiricista tudományelmélet** (*≈logikai empirizmus*) a klasszikus *empirizmus* és a modern logika szintézisére alapozva fogalmazza meg a **hipotetikus-deduktív módszert**, mely az elméleti alapon megfogalmazott, empirikus ellenőrzésen átesett állítások (ld. *hipotézis*) formájában megfogalmazott tudás elsőségét hirdeti. Az állítások érvényességének igazolását (*verifikáció*), illetve elvi *cáfolhatóságát* (*falszifikálhatóság*) elengedhetetlen feltételnek tartja. (08)
- predikció:** Meglévő *tudományos elméletekből* és kiegészítő feltevésekből levezethető állítás, melynek igazsága empirikusan ellenőrizhető. (10)
- problémaorientált kutatás:** A szociálpszichológiai kísérletezés olyan fajtája, amely magának a vizsgált jelenségnek a pusztá létére, illetve előfordulási feltételeire kíváncsi, a mögöttes folyamatokra viszont még nem, mert a jelenség még nem eléggé ismert ahhoz, hogy ez utóbbiakról is kidolgozott hipotézisünk legyen. Ld. még *folyamatorientált kutatás.* (06)
- programértékelés:** Értékelő jellegű, alkalmazott kutatási módszer, társadalmi beavatkozások, programok hatásának vizsgálata. Ld. még *hatásvizsgálat* (11)
- progresszív fókuszálás:** Kvalitatív kutatásokra jellemző folyamat (ld. *induktív logika*), azt jelenti, hogy a kutatás gyakran csak lazán körvonalazott céllal indul, a *hipotézisek* csak menet közben fogalmazódnak meg, és válnak egyre letisztultabbá. Ld. még *alapozott elmélet, folyamat közbeni analízis.* (08)
- projektív technikák:** Olyan technikák gyűjtőfogalma, amelyek alkalmazásakor nem egyértelmű, „homályos” tartalmú ingereket adnak a vizsgálati személynek, aki ilyenkor saját tudattalan érzéseit, gondolatait rájuk vetítve válaszol. Az *attitűd közvetett mérésére* alkalmas technikák. Ld. még *történetmesélés, Tematikus Appercepció Teszt.* (02)
- PsycINFO: Elektronikus számítógépes kereső adatbázis**, mely az angol nyelvű pszichológiai publikációk – elsősorban szakmai folyóiratok - jelentős részét összefogja, megadva azok legfontosabb paramétereit és *kivonatát*. Összetett keresési lehetőséget biztosít a kívánt szakirodalom felkutatásához. (13)

- pszichoanalitikus nézőpont:** A személyiségen belüli belső dinamikára helyezi a hangsúlyt, mely jórészt az ösztöntörekvések és az azokat korlátozó társadalmi szabályok alapvető konfliktusából fakad. Nagy jelentőséget tulajdonít a kora gyermekkori tapasztalatoknak, tudattalan folyamatoknak. A tekintélyelvű személyiség kutatásában is megmutatkozik, hogy nagy szerepet szán a belső feszültségek keltette szorongás csökkentésének, és az erre kialakított elhárító mechanizmusoknak. Gyakran a pszichopatológia felől igyekszik megérteni a normális, átlagos emberi reakciókat, viselkedést (vö. *humanisztikus nézőpont*). (01)
- pszichobiográfia:** Pszichológiai, leggyakrabban pszichoanalitikus megközelítést (ld. *pszichoanalitikus nézőpont*) alkalmazó, általában közéleti vagy történelmi személyek *élettörténeti elemzése*. (09)
- publikáció:** A tudományos kutatás közlése a nagyobb nyilvánosság (szakmai közönség, döntéshozók, stb.) felé. Írásos formája a **tudományos cikk**, illetve a **poszter**, szóbeli formája az **előadás**. (13)
- Q-rendezés:** Olyan válaszadási eljárás, amelynek során előre meghatározott, hogy a válaszadó melyik *válaszkategóriát* hányszor használhatja. Amennyiben a válaszkategóriák ordinális- vagy intervallumskálát alkotnak (pl. az "egyáltalán nem fontos"-tól a "nagyon fontos"-ig), általában a normális eloszláshoz hasonló módon kell a válaszadónak az egyes tételeket a kategóriák között elhelyeznie, azaz a szélső értékeket kevészer, a közepes értékeket többször használhatja. A válaszadás megkönnyítésére a megkérdezett a tételeket gyakran kártyákon kapja meg, amelyeket szortírozni kell a megadott kereteken belül. Előnye, hogy kiküszöböli a skálahasználat egyéni jellemzőinek hatását, hátránya viszont, hogy körülményesebb a felvétele, mint egy önkítöltős skáláé. (04)
- racionalizmus:** Az emberi megismerés forrásának a rációt, a logikus gondolkodást tartja, nagy hangsúlyt fektet a tapasztalat előtt is meglévő fogalmakra, gondolkodási struktúrákra. Az igazi ismeret forrása tehát a tiszta ész, szemben a tapasztalattal (vö. *empirizmus*). A tudományos kutatásban a *tudományos elméletek* és a logikai következtetések szerepét hangsúlyozza. Ld. még *deduktív logika, introspekció*.(01)
- rács:** (*grid*) A *leltár* két szempontos változata, egy mátrixos elrendezésű **értékelő skála**, például Kelly *REP-tesztje*. (04)
- rangsorolás:** (*ranking, preferenciasorrend*) Olyan **értékelő skála**, amelyben személyek vagy személyiségjellemzők fontossági sorba rendezése történik. (04)
- reakcióidő:** Az inger és a válasz megjelenése között eltelt idő. Az *attitűd közvetett mérésére* alkalmas, ilyenkor a válasz latenciájának idejéből következtetünk az attitűd erősségére. Ld. még *Implicit Asszociációs Teszt*. (02)
- reflexivitás:** A kvalitatív kutatások *érvényességének* növelésére alkalmazott alapelv, amely a kutató szerepével szembeni kritikai viszonyulást takar, vagyis azt, hogy a kutató tudatosítja saját elfogultságait, jellemzőit és hatását a kutatás folyamatára. (09)
- reprezentatív minta:** Olyan *minta*, amely lényeges vonatkozásaiban pontosan tükrözi az alapsokaságot, vagyis amelyben a vizsgálat szempontjából releváns változók eloszlása megegyezik a *populáció*beli eloszlásukkal. (04)
- REP-teszt:** (*szerep repertoár teszt*) Kelly módszere a kognitív komplexitás mérésére, ahol fontos szerepeket betöltő személyeket (oszlopok) választott tulajdonságok (sorok) segítségével kell megítélni oly módon, hogy soronként meg kell adni két személyben egy közös tulajdonságot (**konstruktum**), valamint azt is leírni, hogy a harmadik személy miben tér el tőlük (**kontraszt**). (04, 12)
- résztevő megfigyelés:** Olyan *kutatási stratégia* melynek célja egy adott csoport (pl. vallási, foglalkozási) megismerése azáltal, hogy a kutató beépül az adott közösségbe. (08)

Rokeach-féle értékskála: (RÉS) Értékvizsgálatokban alkalmazott mérőeszköz. A válaszadónak 18 ún. instrumentális (eszköz-jellegű) és 18 ún. terminális (cél-jellegű) értéket kell (a két 18-as csoportban külön-külön) rangsorolnia annak megfelelően, hogy számára ezek mennyire fontosak. Az eljárás az 1990-es évektől, Schwartz elméleti és módszertani kritikáját, valamint a Schwartz-féle Értékkérdőív megjelenését követően veszített népszerűségéből. (04)

skálatípus: A *változó* ~a azt jelenti, milyen viszonyban vannak a jelenségekhez, illetve a megfigyelési egységekhez a mérés (vagy *manipuláció*) során rendelt számok egymással. **Nominális skáláról** beszélünk, amennyiben a számok nem jelölnek sorrendet, csupán címkék (pl. nem, településtípus). **Ordinális skálájú** változóknál a számok már sorrendet fejeznek ki, ám az általuk jelölt megfigyelési egységek közt lévő különbségeket nem ismerjük (pl. preferenciasorrend, versenyen elért helyezés). **Intervallumskála** esetén már a különbség is adott (pl. tesztben elért pontszám). A ~ meghatározza, milyen műveletek végezhetőek az adott változó értékeivel. (01)

skalogram-analízis: Egy skála *kumulativitásának* ellenőrzésére szolgáló módszer. A hierarchikusan elhelyezkedő attitűd-állításokat vizsgálja annak ellenőrzésével, hogy a válaszolók hány százalékánál teljesült ez a feltételezett sorrend. Ennek mérőszáma a **reprodukálhatósági koefficiens** ($R=1-\text{hibák száma/válaszok száma}$). Ha ennek értéke 0,90 felett van, akkor elmondható, hogy a skála kumulatív. Ld. még *Bogardus-skála*, *Guttman-skála*. (02)

statisztika: (*≈matematikai statisztika*) A matematika azon ága, mely a valószínűségelméletre épül és általában a kutatásban meghatározott változóknak (ld. *operacionalizáció*) a vizsgált sokaságban (ld. *populáció*) felvett értékeire vonatkozó becslést segíti. Matematikai eszközöket ad a változók közötti összefüggésekkel kapcsolatos hipotézisek vizsgálatára is, ld. még *~i következtetés*, *~i összefüggéselemzés*, *~i szignifikancia*. Más értelemben a nagy tömegű adathalmazból levonható következtetések matematikai szabályszerűségeit foglalja össze, melyek az adatfeldolgozást (ld. *adatelemzés*) segítik. (01, 13)

statisztikai következtetés: Statisztikai módszerek, pl. **statisztikai próbák** segítségével egy *mintá* alapján a bővebb *alapsokaságra* vonatkozóan következtetések levonása. Ld. még *szignifikancia-próba*. (01,13)

statisztikai összefüggés-elemzés: A statisztikai *adatelemzés* és adatbemutató rész, mikor a (*független* és *függő*) *változók* közötti kapcsolat vizsgálata történik, különféle **statisztikai próbák** segítségével, **két- vagy több változós elemzések** formájában. (pl. korrelációs elemzés, *t-próba*, *varianciaanalízis*). Ld. még *leíró statisztika*, *többváltozós statisztikai elemzések*. (13)

statisztikai szignifikancia: Annak a mértéke, hogy a kapott eredmények mekkora valószínűséggel következményei csupán a véletlennek. A kutatók a valószínűség dimenziójában általában meghúznak egy határt, azaz előre megállapítanak egy valószínűségi értéket (ez a **szignifikanciaszint**, a társadalomtudományokban többnyire 5% vagy másképpen $p<0,05$), és amennyiben az alkalmazott statisztikai próba azt mutatja, hogy a kapott kutatási eredmény ennél a szintnél vagy értéknél kisebb valószínűséggel tudható be pusztán a véletlennek, az eredményt az adott szinten szignifikánsnak tekintik, vagyis elvetik a nullhipotézist. A "szignifikáns" eredmény tehát mindig "valamilyen szinten szignifikáns", a szint mértéke pedig azt mutatja meg, hogy az eredmény legfeljebb akkora valószínűséggel lehet a véletlen műve, vagyis legfeljebb ekkora a valószínűsége a nullhipotézis elvetésének (az elsőfajú hibának). (01)

strukturális funkcionalizmus: A társadalmat egységes egészként értelmezi, melynek részei (pl. társadalmi csoportok, hiedelmek, szokások) azon keresztül érthetők meg, hogy miként járulnak hozzá az egész működéséhez. A társadalom rendszerszerű szemlélete ez, melyben a részek együttműködését érdemes elemezni a közös cél (pl. a társadalmi kohézió erősítése) érdekében. (01)

- szakértői bírálat:** (*peer review*) A tudományos *publikációk* minőségének kontrollja egyes folyóiratokban, mikor a szerkesztők a beküldött kéziratokat a téma szakértőivel, általában név nélkül értékeltetik. (13)
- szakirodalmi forrás:** A tudományos *publikáció* konceptuális keretét adja a témában korábban végzett publikált kutatások összessége. Az **előzetes források** összegyűjtik és röviden ismertetik a publikációkat, az **elsődleges források** maguk az eredeti, empirikus kutatás alapján készült publikációk, a **másodlagosak** pedig az ezekből készített összefoglalók, tankönyvek. Ld. még *szakirodalmi hivatkozás, bibliográfia, felhasznált irodalom*. (13)
- szakirodalmi hivatkozás:** A tudományos *publikáció* elméleti keretének kijelölésekor felhasznált és szabályosan hivatkozott *szakirodalmi forrás*. Ld. még *bibliográfia, hivatkozási rend*. (13)
- számítógépes kereső adatbázis:** Elektronikus adathordozón vagy az Interneten található kereshető adatbázis, pl. *szakirodalmi források* keresésére. Ld. még *EISZ, PsycINFO*, (13)
- szemantikus differenciál skála:** (*Osgood-skála*) Osgood által kifejlesztett **többdimenziós attitűdskála**, amely a fogalmak *konnotatív jelentés*ének mérésére szolgál. A fogalmakat általában hétpontos, bipoláris melléknévi jelzőkkel ellátott alskálákon értékelik a válaszolók. Az alskálák a statisztikai módszerekkel is igazolható három dimenzió – **érték, erő, aktivitás** – valamelyikébe sorolhatóak. (02, 03, 04)
- személyek közötti összehasonlítás:** Ld. *független minták*. (05)
- személyeken belüli összehasonlítás:** Ld. *összetartozó minták*. (05)
- személyiségi jogok elve:** A pszichológiai kutatást szabályozó *etikai alapelvek* egyike azt mondja ki, hogy a kutatónak tiszteletben kell tartania a résztvevők személyiségi jogait, pl. adataikat bizalmasan kell kezelnie, a résztvevő csak a kutató számára lehet azonosítható, mindenki más előtt névtelenséget kell biztosítani számára. (07)
- szignifikancia-próba:** Statisztikai számítás, amellyel kimutatható, hogy egy mintában a változók között talált kapcsolat mekkora eséllyel tulajdonítható a *mintavételi hibának*. (01,13)
- szillogizmus:** A ~ olyan a klasszikus logika által leírt következtetés, melyben a konklúzió (következmény) két másik állításból, a premisszákból és a feltételekből következik. Ld. még *deduktív logika*. (10)
- szociáldarwinizmus:** Darwin evolúciós gondolatának, a természetes kiválasztódás elvének analógiájára megfogalmazott elképzelések a társadalmi együttélésről. A társadalmon belül az erősebb életben maradására és az egyének, csoportok közötti versengésre épülő elképzelés ugyanakkor az emberi történelem során az egyre tökéletesedő társadalmi berendezkedést hirdeti. Ma mind a korlátozás nélküli verseny kizárólagos társadalomszervező elvében, mind a társadalmak magától értetődő fejlődésében sok társadalomtudós kételkedik. (01)
- szociális konstruktivizmus:** Posztmodern megközelítés, mely szerint a reprezentációk nem egyedi, hanem társas jellegűek, valamint nem a valóság tükrözéseként, hanem megteremtőjeként, alakítójaként fontos a szerepük. (08, 10)
- szociokulturális helyzet:** (*szocioökonómiai státusz, SES*) Társadalomtudományi kutatásokban gyakran használt *változó*, az egyén társadalmi rendszerben elfoglalt státuszát jelenti. Mutatói általában: iskolai végzettség, foglalkozás, jövedelem. (10)
- szórás:** (*standard szórás*) Azt mutatja meg, hogy a mért adatok mennyire térnek el az átlagtól. Kiszámítható úgy, ha a pozitív előjellel vett *varianciából* négyzetgyököt vonunk. (01, 13)

sztenderdizálás: 1. Z-transzformáció, vagyis egy normális eloszlású *változó* átalakítása oly módon, hogy átlaga 0, szórása 1 legyen. Intervallumskálájú változóknál alkalmazható (ahol nincs a skálán „abszolút nulla” pont), pl. skálaszerkesztéskor vagy különböző skálákon kapott eredmények összevetésekor. 2. Egy pszichológiai teszt vagy skála felvétele nagy, reprezentatív mintán (ill. a mérőeszköz szempontjából releváns homogén almintákon) abból a célból, hogy megállapítsuk a populációra ill. a speciális alcsoportokra jellemző, a továbbiakban diagnosztikus szempontból használható referenciaértékeket. (03)

tájékozott (informált) beleegyezés elve: Az *etikai alapelvek* egyike, amely szerint a kutatásban való részvételbe beleegyező személyeket a kutatónak előzetesen lehetőség szerint tájékoztatnia kell a kutatás azon lényeges vonatkozásairól, amelyek befolyásolhatják őket a részvételre vonatkozó döntésükben. A „lehetőség szerint” kitétel arra utal, hogy lehetnek olyan vonatkozások (pl. megtévesztés), amelyekről a kutató nem tudja tájékoztatni a résztvevőt anélkül, hogy a kísérlet értelmetlenné válna. Kiskorú résztvevők esetén a szülőtől vagy gondviselőtől kell beleegyezést kérni. A résztvevőknek biztosítani kell a lehetőséget, hogy a kísérletből visszavonulhassanak, ha közben valamiért úgy látják jónak.

társas kívánatossági torzítások: Olyan hatások, amelyek a vizsgálat eredményét a benne részt vevők azon igényének függvényében torzítják el, hogy megfeleljenek, vagy legalábbis megfelelni látsszanak a társas/társadalmi kívánalmaknak. A válaszokat befolyásolhatják a résztvevők elképzelései arra nézve, hogy mi a „helyes” vagy „elfogadható” válasz illetve viselkedés. (06)

tartalomelemzés: Az emberi kommunikáció rögzített formáinak, a legkülönbözőbb közléseknek (írott dokumentum, képek, elhangzott beszéd) tartalmát vizsgálja. E „közlemények” tartalmi összetevőit, kapcsolataikat elemzi, s ebből vonja le következtetéseit. A szöveg egészét általában *elemzési egységekre* bontja, azokat a vizsgálat szempontjából kialakított kategóriákba sorolja, s az így kialakult *gyakorisági eloszlások*at kvantitatív módon elemzi. A ~ nem csupán a szövegben explicit módon megjelenő tartalmakat (*manifeszt tartalom*) (pl. „összefogás” szó, a „mi” névmás egy politikus beszédében), hanem a szöveg mögöttes szerkezetét is elemezheti (*latens tartalom*) ld. még *narratív elemzés*. (08, 09)

Tematikus Appercepciók Teszt: (TAT) Projektív technikájú személyiségteszt, mely az *attitűd közvetett mérésére* is alkalmas. Ün. hívóképekről kell a személynek történeteket mesélnie. Az így született ingeranyag kvalitatív elemzéséből lehet következtetni pl. a személy attitűdjeire. Ld. még *történetmesélés*. (02)

tematikus interjú: Meghatározott tematika köré szerveződő félig strukturált *kvalitatív interjú*. (09)

természettudományos módszertan: Az általa vizsgált jelenségeket, eseményeket egy elvileg feltárható objektív világ részeként fogja fel, amelyek között általánosítható összefüggések teremtenek kapcsolatot. Ez adja meg a jövőbeli események előrejelzésének (*predikció*) lehetőségét. A tudományos megismerésből kizárja a szubjektív folyamatokat, a megismert jelenséget függetlennek tartja a megismerést végző kutatótól. Ld. még *hermeneutika, tudományos paradigma*. (01)

teszt-reteszt: Ugyanazon teszttel vagy skálával ugyanazon válaszadókon két különböző időpontban kapott eredmények közötti korreláció. A skála *megbízhatóságát* (időbeli konzisztenciáját) mutatja. (03)

tétel: (*≈item*) Zárt kérdőív vagy skála legkisebb egységében megválaszolható egysége. A kérdőív vagy skála típusa szerint lehet kérdés, állítás, tulajdonság(pár), de akár egy-egy szó vagy vizuális skála is. A válaszadás módja is nagyon különböző lehet. Ld. még *kérdésformák, kérdéstípusok*. (03)

tétel-válasz elmélet: A *kulturális összehasonlító pszichológiában* használatos, az *ekvivalencia-problémák* kivédésére alkalmazott statisztikai eljárás. (11)

tezaurusz: Adatbázisok rendszerezését és keresését lehetővé tevő hierarchikusan felépülő fogalomtár. Bővebb értelemben egy-egy tudományterület kulcsfogalmainak átfogó, rendszerező leírata. (13)

Thurstone-skála: Thurstone által kifejlesztett **egydimenziós differenciális attitűdskála**, mely az **egyenlőnek látszó intervallumok módszerén** alapul. Ilyenkor az állítások az attitűdtárggyal kapcsolatosan a legkedvezőtlenebbtől a legkedvezőbbig terjednek, általában 11, egymástól egyforma távolságra lévő fokozatban. A válaszolók egy tárgyra, személyre vagy szituációra vonatkozóan az egyetértést/egyvet nem értést az egyes tételek elfogadásával vagy elutasításával fejezik ki. (02, 03)

tipológia: Az *index*ekhez hasonló, több választ magába sűrítő eljárás, melyet akkor alkalmazunk, ha a kiinduló változóink kategoriálisak (nominális mérési szintűek), s nem rendezhetők sorba az emberek az *indikátor*-változókra adott válaszaik alapján. (03)

többszörös kísérlet: Olyan *kísérlet*, amelyben több *független változó* is szerepel. A kísérletet mindig a független változók száma alapján nevezzük egy- vagy többszörösnek. Az elrendezés lényege, hogy egy-egy független változó *főhatása* mellett a változók *interakciója* is vizsgálható. (05)

többszörös statisztikai elemzések: Adatelemző statisztikai módszerek, melyek a változók közti összefüggések mintázatát vizsgálják (12) Ld. még *főkomponens-analízis*, *faktoranalízis*, *klaszternanalízis*, *multidimenziális skálázás*.

történeti szociálpszichológia: Általános értelemben a szociálpszichológia történeti meghatározottságát hangsúlyozó, a történeti események szociálpszichológiai elemzésének lehetőségét kereső szemlélet. Egyes kutatók (pl. Gergen) által használt szűkebb értelemben a szociálpszichológusok kutatásának elsődleges jellemzője a nézőpontjuk történeti meghatározottsága, melyet nem pusztán a diszciplináris fejlődés, hanem a társadalmi események is formálnak. Maguk a tudományos eredmények pedig visszahatnak az általuk vizsgált társadalomra, mely ennek nyomán szükségképpen megváltozik. E szerint a nézet szerint nem fogalmazhat meg tehát absztrakt egyénekre szabott univerzális elméleteket a szociálpszichológia (ld. *hermeneutikai paradigma*). (08)

történeti-összehasonlító elemzés: Nem beavatkozó, kvalitatív módszer. Különböző társadalmak történelmében mutatkozó hasonlóságok feltárására, időbeli összevetésére alkalmazható. (09)

történetmesélés: *Projektív technika*, mikor egy előre megadott képről, szituációról kell a vizsgált személynek egy történetet kitalálnia. Az *attitűd közvetett mérésére* is alkalmas. Az így született ingeranyag kvalitatív elemzéséből lehet következtetni pl. a személy attitűdjeire Ld. még *Tematikus Appercepciók Teszt*. (02)

t-próba: Két minta átlagainak összehasonlítására alkalmazható eljárás. Van független és összetartozó mintás változata is. Alapesetben érzékeny a szóráshomogenitásra, de van robusztus változata is, amely olyankor is érvényes, amikor a két minta szórásai szignifikánsan különböznek. Ha kettőnél több mintát akarunk összehasonlítani, akkor már *varianciaanalízist* kell alkalmaznunk. (01)

trianguláció: (háromszögelés) Az a módszertani elv, mely arra hív fel, hogy kiszemelt jelenséget különböző perspektívákból egyaránt megvizsgáljuk. Az eredmények érvényességét nem rögzített kritériumok alapján, hanem többféle megközelítés eredményeinek egymáshoz viszonyításával igyekszik elérni. Elsősorban a kvalitatív elemzés eszközeként használják. Megkülönböztethetjük a ~ négy típusát: az **adatok** háromszögelése (idő, tér, személyek), **kutatók** háromszögelése (több megfigyelő), **elméletek** háromszögelése (több elméleti keretben értelmezni az eredményeket, s ezeket összevetni), **módszerek** háromszögelése (többféle módszer, kutatási stratégia alkalmazása). Többszörös ~, ha ezek közül többet alkalmaz egy kutatás, ld, még *módszerek*, *stratégiák integrációja*; *kutatási stratégiák*. (08, 09)

- tudás „szükségszerű” torzításai:** A tudás, a világ tudatos reprezentációja nagy energia befektetését igényli, ezért egyáltalán nem általános meghatározója az ember környezetre adott reakcióinak. Töredékes volta miatt szükségképpen **alulreprezentálja** (leegyszerűsíti) a külső világot, ám gyakran **felülreprezentálja** az egyedi esetet (általános elvárások alapján téves elvárásokat alakít ki), vagy egyszerűen csak **tévesen reprezentálja** az adott jelenséget (pl. illuzórikus korreláció esetében ott is lát kapcsolatot, ahol a valóságban nincsen). Ezekből a torzításokból következik, hogy minden tudás szükségképpen téves. Ld. még *perspektivizmus*. (10)
- tudományelmélet:** (*≈tudományfilozófia*) A tudományos elméletekre vonatkozó elgondolások rendszere. A ~ számára a tudomány legfontosabb jellemzője az így szerzett ismeretek bizonyossága, ezért érdeklődése elsősorban a *tudományos elméletek* megalapozottságára irányul. Ld. még *paradigma*. (01)
- tudományos elmélet:** Egy adott jelenségkörben a vizsgált tényezőkre, azok közötti összefüggésre vonatkozó elgondolás, mely a tudományos kutatás meghatározott alapelvein (ld. *paradigma*) alapul. A ~ekből levezethető állításokat (ld. *hipotézis*) vetjük általában alá empirikus ellenőrzésnek. A ~ek eltérnek abban, hogy milyen mértékű az általánosítást tartalmaznak (mikroelméletek – makroelméletek). (01, 10)
- tudománypszichológia:** McGuire perspektivistá tudományelméletét a tudományfilozófiák nyomán nevezi el ~nak, mely az emberi megismerés „tragédiájára” épül (minden tudás törvényszerűen téves), és arra a reményre, hogy ugyanakkor minden tudás megragad valami valóságosat. A tudomány feladata annak a feltárása, hogy a tudás milyen szempontból (milyen feltételek mellett, milyen összefüggésben) tekinthető igaznak, és mik a reprezentáció érvényességének határai. Annyiban is ~nak tekinthetjük az erre vonatkozó elgondolkodásait, mert a tudományos kutatás végzése felől közelít amikor a logikai empirista kutatás kritikáját és a *perspektivizmus* javaslatait megfogalmazza. Ld. még *tudás „szükségszerű” torzításai, a kutatás két szakasza*. (10)
- tulajdonságlista:** (*checklist*) Szavak vagy állítások listája, melyek személyes jellemzőket írnak le. A kitöltők kiválasztják azokat az itemeket, melyeket jellemzőnek vélnék saját magukra vagy másokra vonatkoztatva. (04)
- tulajdonságprofil:** A *tulajdonságlistán* kapott ítéletek összegző értéke, vagy az egyes tulajdonságok átlagos értékelése, amely grafikusán is jól megjeleníthető. (04)
- univerzalitás:** (*egyetemesség*) olyan viselkedés vagy jellemző, mely az egész emberiségre érvényes, függetlenül szituációs jellegzetességektől vagy kultúrától. Konkrétan: Schwartz motivációs értéktípusainak egyike. (04)
- utólagos előrelátás:** Fischhoff által leírt pszichológiai jelenség, mely szerint adott cselekvés, döntés megítélését alapvetően befolyásolja a következmények ismerete. (09)
- válaszadási torzítások:** Minden válaszadásban benne van a **véletlenszerű mérési hiba** lehetősége (pl. elnézte a válaszadó a bekarikázandó rubrikákat, félreértette a kérdező azt, amit neki mondtak), ezt a statisztikai eljárások kezelni képesek. Az eredményeket nagymértékben megváltoztathatják azonban a **szisztematikus válaszadási torzítások** (pl. szociális kíváncsiság, egyetértési torzítás) is, amelyek kiküszöbölésére vagy beszámítására a kutatónak kell külön figyelmet fordítani. Ld. még *műtermék, csapdaskála*. (03)
- válaszadó általi érvényesítés:** A kvalitatív kutatások **érvényesség**ének növelésére alkalmazott eljárás, melynek során a kutató az eredményeket a válaszadónak megmutatja, így ellenőrizve, hogy az valóban érvényes konklúzióra jutott-e. (08, 09)
- válaszelmaradási hiba:** Az *adatfelvétel* során adatvesztést okoz, hogy a mintába került személyek közül nem mindenki felel a kérdésekre. (04)

- válaszkategória:** A mérőeszköz egyes tételeihez kapcsolódó, előre meghatározott válaszlehetőségek, amelyek közül a válaszadónak (a leggyakrabban egyet, néha többet) választania kell. Nyílt kérdőív, *interjú* és *tartalomelemzés* esetében is beszélhetünk ~król (bár tétel helyett ilyenkor inkább kérdést mondunk), de a kvalitatív kutatásokban ezeket általában utólag (s csak ritkán előzetesen) határozzák meg. (01)
- változó:** Olyan mért (vagy *kísérlet* esetén akár manipulált) mennyiség vagy tulajdonság, amely a vizsgálat során különböző esetekben különböző értékeket vehet fel. A ~kat elsősorban skálátípusuk szerint csoportosíthatjuk, ugyanakkor az intervallumskálájú változókon belül megkülönböztetünk **folytonos** és **diszkrét** változókat is: utóbbiak meghatározott és egymástól kategorikusan elkülönülő értékek valamelyikét vehetik fel, az előbbiek viszont egy tartomány bármely pontjának megfelelő, azaz a kontinuumszámosságú végtelennek megfelelő számú értéket vehetnek fel. (A nominális és az ordinális skálájú változók természetesen csakis diszkrété lehetnek.) (01, 13)
- variancia:** Az „átlagos” négyzetes eltérés, mely a mért értékeknek az átlagtól való eltérését jellemzi. A ~ négyzetgyöke a *szórás*. (01)
- varianciaanalízis:** (ANOVA) A *kísérletek* eredményeinek elemzésekor gyakran alkalmazott statisztikai eljárás, amellyel több átlagot hasonlíthatunk össze. Létezik *független* és *összetartozó minták*on végezhető változata is. Az **egyszempontos** mellett megkülönböztethetjük a **többszempontos** ~t, amellyel több *független változó főhatásai* mellett azok *interakciói* is vizsgálhatók. (01, 07)
- véletlenszerű elhelyezés:** A kísérlet résztvevőinek a *kísérleti feltételek* közötti szétosztására alkalmazandó eljárás. Ha a résztvevőket véletlenszerűen soroljuk be az egyes feltételekbe, akkor nagy lesz a valószínűsége, hogy az így kapott csoportok átlagosan minden releváns tulajdonságdimenzióban megegyeznek, vagyis csupán a *független változó(k)* tekintetében fognak különbözni. Ez biztosítja a kísérlet mint módszer magas *belső érvényességét*. (05)
- verifikáció:** A *megbízhatóság*, általánosíthatóság és az *érvényesség* igazolása és ellenőrzése. Itt: a kvalitatív interjú készítésének utolsó előtti fázisa. (09)
- visszafordítási technika:** A *kulturális összehasonlító pszichológiában* használatos, az *ekvivalencia*-problémák kivédésére alkalmazott technika, melynek lényege a lefordított itemek független „visszafordítása”, majd a két verzió összehasonlítása. (11)